

Universitat Oberta
de Catalunya

Treball de final de Grau
Curs 2019-2020 (segon semestre)
Estudis d'Economia i Empresa
Grau en Economia

Límits i potencialitats de l'ESS a Catalunya

Iugoslàvia com a espill

Pau Llonch i Méndez

pllonch@uoc.edu

25 maig de 2020

Universitat Oberta de Catalunya (UOC)

Estudis d'Economia i Empresa
Grau en Economia

Curs 2019-2020 (segon semestre)

Índex

Resum	6
1. Introducció	8
2. Justificació	12
3. Objectius, preguntes de recerca	14
4. Estat de l'art	15
4.1. L'ESS i els límits de la seva conceptualització	15
4.1.1. L'organicitat del capital	19
4.1.2. La lliure concurrència	20
4.1.3. El caràcter capitalista de l'estat	21
5. Enfocament teòric i metodologia	23
5.1. L'esdevenir d'un sistema	23
5.2. El socialisme com a sistema orgànic. El triangle socialista.	25
6. Casos d'estudi	27
6.1. Socialisme, mercat i autogestió a la RFSI	27
6.1.1. Estat i planificació a la RFSI	27
6.1.2. El mecanisme de mercat iugoslau	28
6.1.3. L'autogestió iugoslava	30
6.2. La realitat de l'ESS catalana	33
6.2.1. El marc institucional de l'ESS	33
6.2.2. L'anomenat mercat social català	34
6.2.3. L'autogestió dins l'ESS	37
7. Discussió	39
8. Conclusions	42
9. Bibliografia	45

Acrònims

ESS **Economia Social i Solidària**

FESC **Fira d'Economia Solidària de Catalunya**

RFSI **República Federal Socialista de Iugoslàvia**

XES **Xarxa d'Economia Solidària**

LÍMITS I POTENCIALITATS DE L'ECONOMIA SOCIAL I SOLIDÀRIA A CATALUNYA

Iugoslàvia com a espill

Resum

En aquest treball s'analitzen alguns dels límits materials i teòrics que enfronta l'Economia Social i Solidària a Catalunya en la seva reproducció disputada amb el capital com a relació social hegemònica. S'hi descriu el triangle socialista de Michael Lebowitz com a estructura d'un sistema socialista capaç de reproduir-se orgànicament, que serveix alhora com a marc teòric per a l'estudi comparatiu de les institucions, el mercat i l'autogestió de l'ESS amb les mateixes instàncies de la República Federal Socialista de Iugoslàvia.

Paraules clau

Economia Social i Solidària, mercat social, intercooperació, cooperativisme, reproducció disputada, mode de regulació, condicionalitat socialista, Iugoslàvia.

LIMITS AND POTENTIALITIES OF SOCIAL AND SOLIDARITY ECONOMY IN CATALONIA

Yugoslavia as a mirror

Abstract

This dissertation analyses some of the material and theoretical limits faced by Social and Solidarity Economy in Catalonia in its disputed reproduction with capital as a hegemonic social relationship. Michael Lebowitz's socialist triangle is described as the structure of a socialist system capable of reproducing itself organically, while at the same time serving as a theoretical framework for the comparative study between institutions, market and self-management of the SSE and the same instances in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia.

Key words

Social and Solidarity Economy, social market, intercooperation, cooperativism, disputed reproduction, mode of regulation, socialist conditionality, Yugoslavia.

1. Introducció

En general, les preses de fàbriques i les cooperatives mereixen ser secundades amb entusiasme. Però el que falta en tant anàlisi recent és una recerca sòbria, amistosa, de les seves fortaleses i febleses, perquè, més enllà de la solidaritat, puguem aprendre d'elles en lloc d'inventar noves il·lusions, obtenint amb això una millor apreciació del que exigeix realment la transformació de la societat (Gindin, 2016: n.p.).¹

A Catalunya, en el període que s'estén des de l'esclat de la *Gran Recessió* fins avui -que per alguns economistes pot anomenar-se com la *Llarga Depressió* (Roberts, 2017)- i reforçat per la crisi de legitimitat del sistema econòmic i polític que ha pres diverses formes i concrecions (en especial el Moviment 15M i el procés independentista), ha agafat un cert impuls social, polític i institucional a Catalunya l'anomenada **Economia Social i Solidària** (ESS). Per a la Xarxa d'Economia Solidària de Catalunya (2014: 5), aquesta és entesa

com un conjunt d'iniciatives socioeconòmiques, els membres de les quals, de forma associativa, cooperativa, col·lectiva o individual, creen, organitzen i desenvolupen democràticament i sense que necessàriament tinguin ànim de lucre, processos de producció, d'intercanvi, de gestió, distribució d'excedent, moneda, de consum i de finançament de béns i serveis per satisfer necessitats, que es guien per relacions de solidaritat, cooperació, donació, reciprocitat, i autogestió defensant els béns comuns naturals i culturals i la transformació igualitària de l'economia i la societat amb la finalitat del bon viure i la reproducció i la sostenibilitat de la vida del conjunt de la població.

Alhora, pretén complir “tendencialment i en procés, els papers d'embrió, escola, creador de subjecte, laboratori i aparador d'una economia postcapitalista” (Laville i Garcia Jané, 2009: 173).

El dràstic deteriorament de les expectatives econòmiques fruit de la crisi per la pandèmia de la Covid-19 ha centrat encara més el protagonisme de l'ESS en la possible articulació de respostes a la catàstrofe econòmica i social que s'albira: en el moment de finalitzar aquest treball, des de la des de la Confederació de Cooperatives de Catalunya -entitat representativa del cooperativisme català- i la Fundació Roca i Galès, entitat de foment del cooperativisme, s'està proposant un *Pacte Català per la Salut Col·lectiva, la Democràcia Econòmica i la Justícia Socioambiental* dirigit al conjunt de l'ESS, al sindicalisme, al municipalisme, als moviments socials i veïnals, a les organitzacions d'autònoms, petits i mitjans empresaris, a

¹ Totes les cites de textos que no són en català han estat traduïdes per mi.

les forces polítiques, al Parlament de Catalunya i al Govern de la Generalitat (Confederació de Cooperatives de Catalunya, 2020).

Significativa és també l'aposta institucional de la Generalitat de Catalunya per l'ESS, amb el programa **Aracoop**: un programa marc de cooperació públic-privada, promogut pel Departament de Treball, Afers Socials i Famílies, amb la participació de la Confederació i les Federacions de cooperatives i la Confederació empresarial del Tercer Sector Social de Catalunya, amb la col·laboració de més de 100 institucions públiques i privades implicades en la creació i creixement d'empreses de l'economia social i cooperativa (veure <https://aracoop.coop>). D'aquest programa convé destacar-ne la **xarxa d'Ateneus Cooperatius** concebuts com a espais de trobada, coordinació, aprenentatge, innovació, creació i assessorament en l'àmbit de l'economia social i cooperativa a cada territori, formada per 14 ateneus. I pel que fa a l'àmbit estrictament no institucional, escau subratllar el creixement del principal agent de l'ESS a Catalunya: la **Xarxa d'Economia Solidària de Catalunya (XES)**; comença a gestar-se a mitjans dels anys 90, en un procés iniciat entre cooperatives catalanes i brasileres durant el Fòrum Social Mundial de Porto Alegre, i amb l'impuls de la Federació de Cooperatives de Treball de Catalunya, es constitueix el febrer de 2003. Té com a objectius fundacionals (Xarxa d'Economia Social de Catalunya, 2019):

1. Promoure l'economia solidària com una alternativa real al capitalisme.
2. Ser un agent sociopolític referent i creador de discurs crític i propositiu.
3. Impulsar l'articulació de les iniciatives d'economia solidària del territori.
4. Generar eines, recursos i espais d'intercooperació al servei de les sòcies.

Això no obstant, fins avui és indubtable que l'economia social de Catalunya segueix sent un ecosistema econòmic molt menor en termes macroeconòmics relatius: l'any 2017 estava formada per 9.485 entitats, amb 183.978 persones treballadores, i fins avui la conformen cooperatives, mutualitats, fundacions i associacions amb activitat econòmica, societats laborals, empreses d'inserció, centres especials de treball, confraries de pescadors i societats agràries de transformació, tot i que l'economia solidària

ha ampliat la definició clàssica d'economia social, reconeixent fórmules més enllà de les tradicionals: horts comunitaris, comunitats autofinançades, mercats d'intercanvi, monedes socials, equipaments de gestió comunitària, béns comuns culturals i digitals, grups de suport mutu i cura, tecnologies socialment útils o experiències d'habitatge i transport comunitari (Miró, 2018: n.p.).

Malgrat els dubtes creixents sobre l'eficiència del capitalisme mercantil en l'assignació de recursos, en la distribució de la riquesa i la renda i malgrat el creixent suport a les visions que des de l'economia ecològica i feminista assenyalen la inevitable fractura metabòlica que va inevitablement aparellada als sistemes de mercat, *múltiples factors* impedeixen l'escalabilitat dels projectes d'economia social en general i de les empreses cooperatives en particular a nivells significatius. I impedeixen sobretot **que aquests projectes deixin de ser un ecosistema en inferioritat de condicions i possibilitats en la seva reproducció disputada amb el capital com a relació social hegemònica**. La

hipòtesi principal d'aquest treball és que existeixen alguns d'aquests factors limitants, i que són materials -és a dir, s'imposen inevitablement pel conjunt de relacions socials de producció capitalistes, independentment de la voluntat dels agents econòmics- i altres són límits teòrics, en la mesura que obvien l'existència dels primers. Una de les finalitats d'aquest treball serà confirmar l'existència d'aquests límits, que s'esquematitzen com a hipòtesis a continuació.

Els límits a estudiar

En relació als **límits teòrics**, convé distingir dos àmbits que sovint no tenen massa capilaritat, malgrat que centrarem l'estudi només en un. En primer lloc, obviarem els límits en l'àmbit estrictament **acadèmic**, tot i que val la pena mencionar-los aquí: no és difícil constatar que el model cooperatiu autogestionari molt sovint o bé no es concep més enllà d'un "tercer sector" que ha "d'exercir de contrapès del mercat egoista i l'Estat impotent" (Miró, 2018: n.p.), o bé fins i tot es confon en un magma de conceptualitzacions difuses en el qual calaixos com l'*economia col·laborativa* s'empren per classificar empreses capitalista i rendistes com *Airbnb* i un Ateneu Cooperatiu com a entitats econòmicament comparables (Sastre i Inglàdia, 2018). En aquest darrer aspecte, com a exemple d'aquesta confusió, podríem assenyalar que per Goudin (2016) la conceptualització de l'economia col·laborativa no és més que la conseqüència de múltiples elements que han permès l'eficàcia i la millora d'una sèrie de pràctiques econòmiques que mica en mica, troben el seu lloc com un model econòmic *competidor* i *complementari* al model capitalista tradicional. Així doncs, des de l'àmbit acadèmic convindria fer una clarificació conceptual per a distingir terminologies que, malgrat les aparences, remetent a realitats econòmiques i projectes polítics que no convé confondre.

En aquest treball, però, amb l'objectiu d'acotar la crítica i fer-la més funcional a l'àmbit d'estudi delimitat escollit, ens centrarem en els límits dels **espais de reflexió teòrica i formació propis de la XES i d'altres moviments socials que integren l'ESS** i que aspiren a transformar la realitat econòmica capitalista. Si bé, com hem vist, la XES té com un dels seus 4 objectius fundacionals el de constituir-se com una "alternativa real al capitalisme", intentarem comprovar que en la majoria de debats teòrics no s'enfronta -exceptuant comptades ocasions (Miró, 2018 i 2020) que seran discutides al capítol 7 i 8- al problema de la transició des de l'actual model cooperatiu i de l'economia social i solidària subsumit a la realitat capitalista imperant, a un socialisme autogestionari com a sistema orgànic, que reproduïx les seves pròpies premisses; de la mateix manera que entendre el capitalisme com a sistema que es reproduïx implica entendre com "crea els seus pressupòsits (...) mitjançant el seu mateix procés de producció", és a dir com "ja no parteix dels seus pressupòsits per tal d'esdevenir, sinó que ell mateix està pressuposat, i parteix de si mateix per crear les condicions de la seva conservació i creixement" (Marx, 1973: 460), no té sentit concebre un socialisme que no sigui capaç de reproduir-se de forma que "tot el que és posat és també pressuposat, tal com passa amb tots els sistemes orgànics" (Ibidem, 278).

Malgrat que es cerquen sinergies amb l'espai del municipalisme d'esquerres que s'ha consolidat en algunes ciutats en la darrera dècada (el cas de Barcelona és paradigmàtic),

s'obvia també amb pràctica unanimitat la qüestió del paper de l'estat, o el de la planificació econòmica, que fou una de les claus en el desenvolupament d'una de les experiències històriques realment existents d'autogestió socialista a escala estatal més rellevants: la de la República Federal Socialista de Iugoslàvia (RFSI) (Uvalic, 2018: 8). Aquests no seran els únics plantejaments limitadors que assenyalarem al proper apartat; n'hi ha més.

Pel que fa als **límits materials**, la hipòtesi de partida és que convé destacar-ne també almenys tres; en primer lloc, el caràcter orgànic del capital, entès com la seva capacitat de reproduir les seves pròpies premisses i subordinar la resta d'estructures de la societat; en segon lloc, i relacionat amb el primer, la severitat amb la que la llei del valor actua en el si d'una economia capitalista, que té com a regulador de la producció i el treball el mercat; aquest fet es tradueix en una enorme dificultat per part de les unitats productives cooperatives de l'ESS de **competir en costos** amb les empreses capitalistes, qüestió de facto relacionada amb els plantejaments teòrics anteriorment esmentats, i que empeny els projectes a un voluntarisme idealista insostenible. En tercer lloc, un **disseny institucional i legislatiu** part de l'estat no favorable per a la escalabilitat de l'ESS.

Amb l'objectiu d'assolir una millor comprensió dels límits formulats fins aquí com a hipòtesis, requisit indispensable per a poder superar-los, proposo estudiar algunes aportacions que -entre altres- són fruit de l'experiència històrica i teòrica iugoslava. És això el que faig a la segona part del treball, després de justificar el TFG (capítol 2), plantejar els objectius i preguntes de recerca (capítol 3) i revisar l'estat de l'art (capítol 4). Durant més de quaranta anys, Iugoslàvia va intentar desenvolupar el seu propi model de socialisme basat en l'autogestió dels treballadors, una àmplia descentralització, la propietat social dels mitjans de producció i una confiança oscil·lant en els mecanismes mercantils: "Els continus experiments amb reformes econòmiques van produir un sistema econòmic amb característiques específiques basat en una combinació de característiques socialistes, autogestionades i de mercat" (Uvalic, 2018: 1).

Així doncs, al capítol 5 construeixo un marc teòric d'anàlisi, centrant-me en els conceptes de *reproducció disputada*, *mode de regulació socialista* i -especialment- el de **triangle socialista** de Michael Lebowitz, i secundàriament en els conceptes de *conjuntura i estructura* de Louis Althusser i Étienne Balibar. L'objectiu és oferir un marc teòric fecund per entendre en quines circumstàncies un sistema econòmic emergeix i s'imposa a un altre, així com establir una hipòtesi de quina hauria de ser l'estructura essencial d'un sistema socialista d'autogestió per garantir la seva reproducció ampliada. Amb aquest marc, i amb l'estudi comparatiu dels casos abordats al capítol 6 (l'ESS catalana i el model econòmic iugoslau), en discutiré el grau d'assimilació al model normatiu de Lebowitz al capítol 7, per tal de concloure quins podrien ser els reptes futurs de l'ESS si aquest vol constituir-se en una veritable alternativa al capitalisme.

2. Justificació

*Les pedres dels meus enemics,
aquestes ferides sanaran.
Però no puc sobreviure
a les roses dels meus amics*
Ben Harper (1997: n.p.).

Fins aquí ja he pogut mencionar alguns aspectes que fan del present treball no només un exercici d'interès acadèmic i polític sinó també un possible punt de partida per una investigació ulterior que pugui desenvolupar alguns elements que aquí només podran ser exposats succintament. Afegeixo a continuació algunes consideracions sobre la motivació i el sentit del mateix per mi, en un to més personal i valoratiu.

Crec que els debats sobre les alternatives al model de producció i distribució i consum capitalista només poden ser efectius si:

a) **Parteixen de la realitat existent**, això és, d'aquells elements -com l'ESS, però també com l'economia pública o d'altres instàncies- que malgrat està subsumits en una relació hegemònica que les domina, plantegen un desafiament a la lògica d'aquesta relació. Com plantejaré al marc teòric, sense entendre alguns elements realment existents avui com a possibles premisses constitutives d'una nova relació social estem condemnats a concebre cada una de les instàncies de la nostra societat com a fenòmens que serveixen indistintament a la reproducció del capital; aquesta és una simplificació funcionalista a la que sovint ha caigut l'esquerra catalana, i converteix les alternatives en mers ensomnis utòpics inabastables i inimaginables. Una societat alternativa no cau del cel: "el comunisme no és per nosaltres un estat de les coses que s'ha d'establir, un ideal al qual s'ha d'ajustar la realitat. Anomenem comunisme el moviment real que aboleix l'estat actual de les coses. Les condicions d'aquest moviment resulten de les premisses ara existents" (Marx, 2014: 29).

b) **Posen en valor les lliçons històriques** d'aquells que han perseguit models i objectius similars en el passat, i no pretenen estar inventant la roda a cada generació. En aquest sentit, se'm presenta incompreensible el desconeixement absolut del model iugoslau entre les generacions més recents d'economistes i activistes, en comparació amb la basta literatura econòmica que va generar fa dècades aquest model únic.

c) **Miren al futur sense por de traçar horitzons estratègics ambiciosos**, fent ús d'esquemes teòrics que aspirin a ser totalitzants, i recuperen així l'ambició per imposar democràticament la seva agenda per a tota la societat, després de dècades d'abandonament postmodern de qualsevol propostes sòlida i de tota metanarrativa.

Malgrat que darrerament, a mercè de l'impuls que noves generacions d'activistes estan imprimint a les reflexions estratègiques de l'ESS, comencen a fer-se realitat la primera i tercera de les condicions anomenades, no sembla ser així respecte la segona, i queda de ben

segur un llarg camí per recórrer en totes elles. Per contextualitzar l'esguard a estones dur que destil·la aquest treball, vull remarcar que no sóc un mer espectador crític de l'ESS; en formo part com a membre i fundador d'una cooperativa educativa de recent creació, a través de la qual m'integro també a la XES, amb voluntat de seguir aprenent dels companys, com ja estic fent i com he hagut de fer particularment per a poder desenvolupar aquest treball. Interpretis tota mirada recensora en clau d'admiració: l'ESS és dels pocs moviments que al meu entendre ha entès la centralitat de la lluita econòmica i en ell diposita força i esperances pel futur. Però això no obsta que consideri que alguns viaranys que proposa el moviment no tenen més sortida que la frustració de no avançar.

3. Objectius, preguntes de recerca

Objectiu general

Analitzar quins són els límits teòrics i materials de l'ESS que li impedeixen d'esdevenir un sistema orgànic postcapitalista.

Objectius específics

1. Construir un marc analític per a tal d'avaluar els reptes de l'ESS en la seva reproducció disputada amb el capital com a relació social hegemònica.
2. Caracteritzar el sistema econòmic iugoslau per establir analogies amb la ESS catalana a la llum del marc analític escollit.

Pregunta de recerca general

Quins són els límits i les potencialitats de l'ESS per tal d'esdevenir un sistema orgànic de socialisme autogestionari?

Preguntes específiques

1. Quines són les premisses que cal reproduir de forma ampliada en un sistema socialista autogestionari?
2. Com convé pensar les transicions entre diferents modes de producció?
3. L'alternativa socialista de Michael Lebowitz és útil per a pensar els límits teòrics i materials de l'ESS i traçar un horitzó estratègic per superar-los?
4. Què podem aprendre de l'experiència històrica i teòrica de la República Federal Socialista de Iugoslàvia?

4. Estat de l'art

L'objectiu d'aquest capítol és caracteritzar els marcs teòrics i de polítiques econòmiques que guien el desenvolupament de l'Economia Social i Solidària a Catalunya.

4.1. L'ESS i els límits de la seva conceptualització

Per a emprendre una anàlisi de l'ecosistema teòric que nodreix la XES sembla convenient iniciar-lo pel darrer *Informe del Mercat Social*, per la seva referencialitat com a eina per a totes les organitzacions que formen part de la xarxa. Aquest informe recull les principals dades obtingudes en el *Balanç Social*² efectuat per les diferents organitzacions que la integren, però també estableix un marc teòric, estratègic i metodològic. Exemplificant, s'hi defineix el *Mercat Social* com una prioritat estratègica, nodrint-se de la descripció present a la *Guia del Mercat Social* (Garcia i Suriñach, 2019). La definició d'aquest mercat com a aposta estratègica, que trobem ja en una de les primeres obres de referència de l'ESS, seria

una xarxa els nodes de la qual serien les empreses solidàries i els consumidors i estalviadors responsables (persones, entitats, empreses i administracions) i els fluxos de les quals serien els intercanvis reguladors de béns i serveis en un territori determinat, produïts amb criteris democràtics, equitatius, ecològics i solidaris, que permetessin cobrir una part significativa de les necessitats dels nodes, desconnectant-se parcialment de l'economia capitalista (Laville i Garcia, 2009: 194).

Convé notar aquí la idea de **desconnexió**; malgrat que es plantegi aquí com una desconnexió "parcial", caldrà contrastar la possibilitat de concebre un escenari postcapitalista -o que l'ESS esdevingui una alternativa real al capitalisme, com hem vist que es planteja com a objectiu la pròpia XES- en termes d'una mera desconnexió, independentment que es consideri parcial o total. Ho farem més endavant, donat que en aquest apartat despleguem de forma només descriptiva algunes de les assumpcions teòriques més redundants, sense entrar encara a refutar-les en profunditat.

Garcia i Suriñach (*Xarxa d'Economia Solidària de Catalunya, 2019: 10*) plantegen el procés de construcció de l'anomenat Mercat Social com una evolució des d'una situació de coexistència de les organitzacions de l'ESS de forma no col·laborativa i inserida dins del mercat capitalista (Figura 1 de la Imatge 1), a una xarxa de cadenes de valor molt més

² El Balanç Social és una de les eines amb més trajectòria dins la XES -va iniciar-se el 2007- i "va començar com a eina d'autodiagnòstic, complementària al balanç comptable, amb què empreses i entitats elaboren un diagnòstic del seu funcionament en relació amb qüestions ambientals, socials i de bon govern, i emprenen processos per millorar en aquests aspectes. El balanç social avalua de manera sistemàtica, objectiva i periòdica sis grans característiques de tota empresa o entitat que vulgui ser socialment responsable: la democràcia, la igualtat, el compromís ambiental, el compromís social, la qualitat laboral i la qualitat professional. Avui, a més de servir per a les empreses i entitats per a la diagnosi i millora contínua, és també una certificació, ja que cada balanç s'avalua, es fan auditories i es concedeix un segell" (*Xarxa d'Economia Solidària de Catalunya, 2019: 22*).

co-integrades per les mateixes, i suportades per “consumidores responsables” (Figura 2 de la imatge 1).

Imatge 1. La intercooperació com a estratègia

Figura 1.
L'ESS dins el mercat capitalista

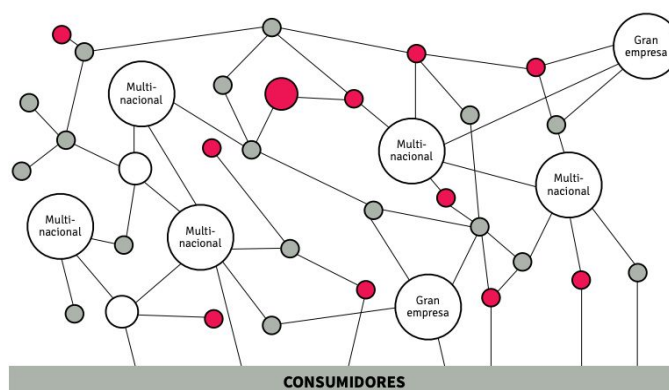
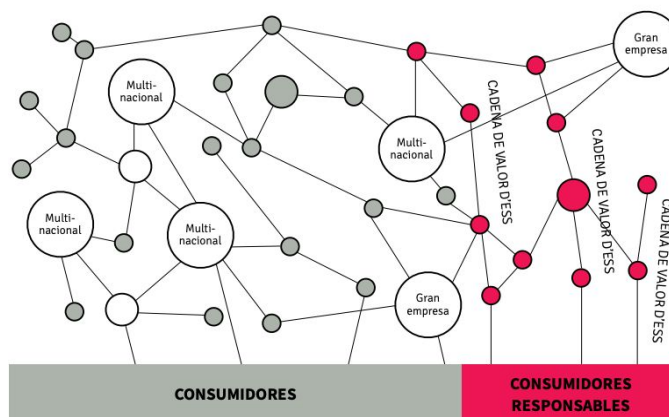

Figura 2.
L'ESS dins un mercat social

Font: Garcia i Suriñach (Xarxa d'Economia Solidària de Catalunya, 2019: 10)

Aquest procés de construcció de la xarxa es construiria -al marge dels incentius objectius de les unitats productives a comprar més barat- pel **voluntarisme** de les entitats que decideixen intercooperar, que “significa quelcom tan bàsic com comprar-se mútuament (...) es tracta d’escollir com a proveïdora, tant com sigui possible, a una empresa de l’economia social” (Laville i Garcia Jané, 2009: 191). Així, la **intercooperació** seria una de les estratègies fonamentals de creixement de l’ESS, basada en “la creació de llaços en xarxa per construir mercat social més enllà de la relació estricta entre client i proveïdor” i entesa com “un procés de construcció conjunta de relacions econòmiques cooperatives des d’una perspectiva de transformació social” (Xarxa d'Economia Solidària de Catalunya, 2016: n.p.).

Resulta evident que aquesta concepció de l'expansió de l'economia social com un procés subjectiu i voluntarista, en la mesura que es concep com una progressiva desconexió del capitalisme -sense cap ruptura política i legislativa que modifiqui les relacions de propietat i disciplini el capital com a relació social- desatén totes aquelles lleis que s'imposen al marge de la voluntat dels agents econòmics, les "tendències que actuen i s'imposen amb fèrria necessitat" (Marx, 2014: 17). No és difícil resseguir aquesta estela idealista³ en tot el plantejament estratègic de la XES de l'esmentat *Informe del Mercat Social*; analitzem dos dels principis que Garcia i Suriñach descriuen per aquest informe quan s'atreveixen a "aventurar quatre principis que hauria de complir un mercat social":

Principi 2: El mercat social propicia els preus justos, és a dir, la distribució equitativa del valor entre les parts productora i consumidora, i també compartint-lo amb la comunitat. La gestió democràtica del mercat, la creació de mecanismes redistributius, la transparència de costos i salaris, la multiplicitat d'oferents i demandants, així com les relacions de confiança, solidaritat i cooperació que formen part també del mercat social, propicien que els preus siguin justos (Xarxa d'Economia Solidària de Catalunya, 2019:11).

Aquí els autors, en un text de referència, assumeixen que és realista pensar que en un ecosistema menor -com veurem al capítol 6- subsumit en un mercat capitalista i que creix progressivament hi pot haver una "distribució equitativa de valor", i que això es reflecteixi en uns preus que, sense més precisions, serien *justos*. Si no és fàcil saber què voldria dir un *preu just* en aquest context, encara sembla més difícil concebre que aquest preu s'establiria per la concurrència de les condicions descrites al text. Veiem-ho succintament: 1) *gestió democràtica del mercat*, no entesa com a intervenció despòtica de l'estat per regular directament l'economia sinó com la gestió d'uns òrgans de govern **interns** al mercat social, conformats per "diferents agents representatius d'un mercat social determinat" (Ibídem: 16); 2) *la creació de mecanismes redistributius*, que a més de no tenir cap relació amb els preus dels béns i serveis intercanviats al mercat, actuen sempre *ex post* respecte el propi intercanvi; 3) *la transparència de costos i salaris*, sense atendre al fet que no és la transparència d'aquests factors el que en determina la magnitud, sinó la competència mercantil només parcialment restringida per la legislació laboral. No sembla raonable pretendre que el valor monetari de la força de treball dins del mercat social no estigui -almenys- correlacionat amb el seu valor al mercat capitalista, però no sorprèn que aquesta sigui l'assumpció dels autors, donat que conceben un mercat de treball propi que, a més del mercat de béns i serveis i el mercat financer, seria el "tercer mercat del mercat social, el de les persones que treballen, o aspiren a treballar, en l'ESS" els preus del qual sembla inferir-se

³ Escapa de l'objectiu del present treball escatir amb precisió a què ens referim quan titllem d'idealista aquesta posició, però podríem sintetitzar-la en allò que va allunyar Marx dels filòsofs posthegelians i el va empènyer a criticar-los a la *La Sagrada Família*, que segons César Rendueles (2016: 19) és que "els filòsofs posthegelians coincidien en considerar que la clau del procés de modernització d'Alemanya consistia en un canvi de mentalitat". Rendueles considera que en aquesta desavinença, de tipus més polític que filosòfic, rau l'origen del materialisme històric.

que s'establirien autònomament, amb “programes educatius en ESS, borses de treball pròpies d'aquest àmbit i capacitat d'atracció laboral, la qual cosa guarda relació amb les condicions de treball de l'ESS” (Ibídem: 15).

El caràcter subjectivista es manifesta encara més marcadament en el quart principi:

Principi 4: El mercat social es reproduceix de manera ampliada. El mercat social es reproduceix de manera autònoma; és autosuficient, no depèn de l'economia capitalista ni de l'administració pública (per bé que aquesta hi pugui col·laborar), o en depèn molt poc, gràcies al progressiu tancament de les cadenes de valor de l'ESS, a l'ús d'una moneda pròpia i el seu finançament per mitjà de la quota anual que paguen els productors per pertànyer-hi, a una mena de tribut sobre els beneficis que han d'abonar aquells productors que acaben l'exercici amb guanys, i al 5% del valor de la moneda pròpia del mercat social descomptat als consumidors cada cop que la converteixen en euros. Així mateix, la reproducció del mercat social no és simple, sinó ampliada, perquè és funcional als interessos d'agents econòmics complementaris: la qualitat global dels seus béns i serveis atreu progressivament més persones consumidores, i això al seu torn multiplica els productors que evolucionen cap a l'ESS, i perquè el fons social instituït genera noves iniciatives d'ESS, en aquest cas no mercantils sinó comunitàries, un dels altres pilars bàsics de l'ESS (Xarxa d'Economia Solidària de Catalunya, 2019: 12).

Subratllem com es confia en la “qualitat global dels seus béns i serveis” com a principal factor del creixement del nombre de consumidors del mercats social, de la seva “reproducció ampliada”. Discutirem més endavant el sentit que pot tenir imaginar la coexistència no disputada del capitalisme amb d'un sistema de producció, distribució i consum no capitalista, que es desenvolupa progressivament amb ell, però convé assenyalar aquí el plantejament autonomista pel qual, al marge de les dinàmiques materials que imposi el mercat capitalista i també independentment del caràcter de les institucions de l'estat, el mercat social creixeria per si mateix per elements qualitius.

Per completar la visió de Garcia Jané, quan l'autor descriu la seva estratègia d'“avançar amb els dos peus” (Laville i Garcia Jané, 2009: 175), que és la que hauria de permetre a l'ESS “migrar progressivament cap a la societat postcapitalista” que el sector ja estaria fundant embrionàriament, parla bàsicament de

- a) **Millorar la gestió**, i orientar-la a unes finalitat de l'ESS entesa no com a l'afany de lucre (això seria “economicisme” per l'autor). Dins d'aquestes finalitats, assolides amb una millora de la gestió, hi hauria la de generar un “triple excedent cooperatiu” que hauria d'incloure “unes condicions laborals i econòmiques dignes”, així com “suficients recursos tangibles per a la consolidació i el desenvolupament de la pròpia empresa” i finalment “altres beneficis per la resta de grups d'interès de l'organització (proveïdors, comunitat...)”.

- b) **Potenciar la diversitat i la qualitat de les experiències.**
- c) **Erigit-se en l'empresa ciutadana per excel·lència.**
- d) **Promoure la intercooperació.**
- e) **Abanderar els sectors ecològic i de serveis socials.**

i només en última instància, amb f) **aconseguir polítiques públiques més actives**, entenent això merament com un conjunt de mesures fiscals, educatives i clàusules socials per tal d'afavorir les empreses amb responsabilitat social i impulsar el sector solidari (Laville i Garcia Jané, 2009: 199-203; èmfasis [negretes] afegides).

Aquesta voluntat de supervivència de l'ESS en l'equidistància entre mercat i estat, sense revolucionar políticament cap de les dues instàncies, és encara més literal en la concepció de Laville de les institucions de l'economia solidària enteses com a “institucions intermitges” (Laville i Garcia Jané, 2009: 117) entre els camps polític i econòmic. El mateix autor reconeix que “encara l'economia solidària no pugui ser un remei a la crisi que substitueixi el dret a la renda o el repartiment del treball”, podria tenir no obstant “la missió més específica de contribuir a humanitzar l'economia” (ibídem: 113).

Podríem concloure amb el que hem vist fins ara que per alguns dels autors de referència, les organitzacions de l'ESS ha de pagar millors salaris, produir béns i serveis de més qualitat, pagar una quota a la xarxa -a més, evidentment, dels impostos que paguen a l'estat-, generar un triple excedent, renunciar a proveïdors més barats per aquells que també internalitzen més costos per responsabilitat i voluntat d'intercooperació, invertir en una reconversió orientada ecològicament, i tot això ho ha fer creixent progressivament en el marc d'un sistema econòmic capitalista; els preus dels béns i serveis de l'ESS han d'internalitzar més costos que els de les empreses capitalistes, però això és indiferent perquè aquests serien *justos*, i trobaran demanda efectiva al mercat pel creixement de la consciència social del conjunt de consumidors responsables.

Considerem que els plantejaments teòrics criticats succintament fins aquí són límits i produccions teòriques idealistes precisament perquè obvien l'existència d'unes determinacions objectives que s'imposen necessàriament en el mode de producció capitalista. Les desenvolupem a continuació.

4.1.1. L'organicitat del capital

El capitalisme és un sistema orgànic que es reproduïx; una “estructura social en la qual totes les relacions coexisteixen simultàniament i es donen suport mútuament” (Marx, 1976: 167) i on “cada relació econòmica pressuposa totes les altres en la seva forma econòmica burgesa; tot el que es postula és, també, un pressupòsit; això és així en tots els sistemes orgànics” (Marx, 1973: 278). Les premisses que sustenten aquesta relació, amb un alt grau d'abstracció, són dues: l'existència d'una part important de la societat que té el dret de propietat sobre la seva força de treball, però que no té valor d'ús per ella perquè que no és propietària dels mitjans de producció, i l'existència d'una classe que sí que n'és propietària, i que s'apropia del treball social de la classe productora a mercè d'aquesta separació entre

treball i propietat. L'important aquí és insistir en la obvietat que no es tracta només d'un sistema de producció sinó també de reproducció:

El procés capitalista de producció, per tant, vist com un procés total i connectat -és a dir, com un procés de reproducció-, produeix no tan sols mercaderies (no només plusvàlua) sinó que també produeix i reproduueix les relacions del capital mateix: per una banda el capitalista, per l'altra el treballador assalariat (Marx, 1977: 724).

Som davant d'una abstracció; evidentment, aquesta relació no és l'única existent en una societat capitalista, perquè aquesta “no és només capitalista; per ser-ho ha de ser, també, *societat*, i això no s'aconsegueix per les mateixes lleres ni posant en joc els mateixos dispositius que aquells que aconseguen fer-la, al mateix temps, *capitalista*” (Fernández Liria i Alegre Zahonero, 2010: 130) però el cert és que allò en què consisteix el capital, la seva eficàcia estructural, s'imposa eficaçment sobre tot un altre conjunt de consistències que conformen l'entramat de la societat capitalista. En efecte,

el capitalisme constitueix una estructura tan invasiva que, una vegada es disparen els seus mecanisme de producció i reproducció, li correspon necessàriament l'intent d'imposar-se com a estructura dominant i de sotmetre a una relació de subordinació a les altres estructures amb les que ha d'ensamblar-se (Ibídem: 196).

Si aquesta potència totalitzadora del capital com a relació social és certa -el seu desplegament històric i geogràfic així ho avalen- i “la producció, la distribució i el consum característics del capitalisme es reforcen mútuament per tal d'assegurar-ne la reproducció com a sistema orgànic” (Lebowitz, 2014: 17) sembla clar que només amb alternatives parcials que afectin puntualment els diversos moments del procés productiu, les dificultats per a “migrar progressivament cap a la societat postcapitalista que el sector mateix, juntament amb altres sectors, ja estan fundant molt embrionàriament als marges dels sistema actual” (Laville i Garcia Jané, 2009: 176) constitueixen un límit infranquejable.

4.1.2. La lliure concurrència

El capitalisme, el sistema dins el qual intenta guanya lloc l'ESS i constituir-se com un “mercat social”, es caracteritza precisament per estar constituït amb *el mercat* com a mecanisme de regulació de la distribució del treball social i de la reproducció econòmica que hem assenyalat en l'apartat anterior. Perquè les premisses mencionades -separació entre treball i propietat i apropiació de l'excedent per per part d'una classe- es reproduueixin de forma ampliada, cal que el mercat s'imposi com a regulador; aquesta regulació mercantil es caracteritza no només per la propietat privada dels mitjans de producció, sinó també -en primer lloc- per l'*espontaneïtat* en l'assignació dels recursos -en la configuració específica de l'aparell productiu i en la divisió general del treball com a forma d'assegurar la reproducció econòmica-. És a dir, és un procés atomístic de decisió, no planificat. I en segon lloc, per un *comptabilitat indirecta*, en diner, *del valor* (els temps mitjans de treball) del béns i serveis, mitjançant la formació de preus. Això va aparellat al fet que el treball sigui *indirectament*

social, és a dir, necessiti ser validat amb la venda de productes al mercat per tal de ser reconegut com a part de la divisió social del treball.

Avançant-nos aquí a algunes de les conclusions, aquesta primàcia mercantil constitueix un límit per l'ESS, pel que demostra Sam Gindin (2016: n.p.) mitjançant una anàlisi precisa i documentada; Gindin conclou que

el problema no és només que les empreses autogestionades i les cooperatives (...) s'enfronten a un enorme buit de recursos financers, administratius i tècnics i a la falta de relacions amb els proveïdors i els mercats. El més important és que la competència ho condiciona tot. Malgrat algunes excepcions aïllades, competir en el terreny de joc del capital intentant afirmar valors que no fomenten la competitivitat suposa haver de triar repetidament entre llençar per la borda aquells valors o acceptar la derrota davant de la competència.

Intentarem veure en el nostre cas d'estudi com això pot ser exactament un dels motius que estan condemnant a l'ESS a esdevenir una relació social subordinada.

4.1.3. El caràcter capitalista de l'estat

Malgrat que escapa de les aspiracions i possibilitats d'aquest treball desenvolupar aquesta qüestió en profunditat, sí que és útil per a la resposta d'algunes de les hipòtesis de recerca assenyalat breument, amb Maxi Nieto, que

L'estat i la seva política tenen una dependència essencial del capital que no és possible anular en la mesura que els seus ingressos depenen del procés de generació de valor i plusvàlua. En les anomenades "economies mixtes" els elements "públics" estan sempre subordinats a la lògica del capital i constitueixen un sector subsidiari de la producció i acumulació capitalistes. Per començar, les activitats no mercantils (sanitat, educació, etc) es financen amb càrrec al sector mercantil-capitalista de l'economia, l'extensió i el dinamisme de la qual en depèn la recaudació fiscal. Per altra banda, l'estat no pot convertir-se en un competidor del sector capitalista ni entorpir el seu desenvolupament limitant les activitats rendibles (...) ja que el capital té una naturalesa expansiva que l'obliga sempre a conquerir nous espais d'activitat. (Cockshott i Nieto, 2017: 63)

Més enllà d'aquesta aproximació innegablement economicista a l'estat, la relació entre l'estat i la reproducció del capitalisme no és trivial; no pot suposar-se, a la manera funcionalista, ni que tot allò que fa l'estat és necessàriament en benefici del capital, ni que l'Estat pugui sempre fer el que cal per a assegurar la reproducció de la societat capitalista. És molt més suggerent la idea que existeix una selectivitat en les estructures estatals, de manera que aquestes ofereixen "oportunitats desiguals a diferents forces dins i fora d'aquest estat per actuar amb diferents propòsits polítics" (Jessop, 1990: 367), i permet fugir de les visions més deterministes respecte l'estat del marxisme vulgar sense desatendre l'ancoratge estructural

de l'estat al capitalisme. Amb Lebowitz tornarem a la qüestió de l'estat com a part integrant d'un mode de regulació en el proper capítol.

5. Enfocament teòric i metodologia

Per avaluar críticament l'estat de l'ESS i les seves possibilitats d'escalar i reproduir-se ampliament, ens cal una brúixola teòrica diferent que assumeixi el caràcter de la relació social capitalista i no temi dialogar amb les propostes històriques socialistes realment existents. Per fer-ho, desenvolupem a continuació una sèrie d'aportacions teòriques que poden ser útils per a pensar tant en (a) l'**estructura** d'una societat socialista que sigui capaç de reproduir les seves pròpies premisses com per a (b) una hipotètica **transició** des d'una societat mercantil capitalista. Aquests conceptes són els de *triangle socialista* per a respondre a (a), i la diferència entre l'ésser i *l'esdevenir i d'un sistema*, entre *conjuntura i estructura*, la *reproducció disputada*, el *mode de regulació* i la *condicionalitat socialista* per a pensar la (b). Comencem per la transició.

5.1. L'esdevenir d'un sistema

La mera existència d'elements que contradiuen en alguns aspectes la lògica d'un sistema, i que podrien ser parts integrants de la nova eficàcia estructural d'un sistema nou, no comporta necessàriament la superació del primer. L'eventual adveniment d'una societat socialista, que fou vaticinat sovint per un marxisme vulgar obnubilat per filosofies de la història com un resultat indefectible de les contradiccions i crisis del capitalisme, no és una conseqüència de cap llei natural de la Història, com Balibar i tots els membres del seminari d'Althusser van demostrar amb la seva lectura de *El Capital* (Althusser i Balibar, 2010). Efectivament, Marx no havia descobert lleis de l'esdevenir històric (lleis *de* la Història) sinó lleis del capitalisme (lleis *en* la Història, d'una societat concreta), i tocava concloure que "l'únic resultat intrínsec de la contradicció immanent a l'estructura econòmica no tendeix a la superació de la contradicció, sinó a la perpetuació de les condicions. L'únic resultat és el *cicle* del mode de producció capitalista" (Ibidem: 544). Com han recollit posteriorment Liria i Alegre (2010: 186), "els límits no són l'ocasió per a una superació dialèctica, sinó l'especificitat que fa capitalista el mode de producció capitalista".

Les conclusions que es deriven d'aquest plantejament són clau per a construir una concepció més realista de com convé conceptualitzar una transició entre modes de producció. Marx, atenent a la funció del cèlebre capítol sobre l'acumulació primitiva de *El capital*, va pensar la transició del mode de producció feudal al capitalista en el nivell dels *elements*, i no en el de les *estructures* i la seva pretesa evolució dialèctica (Balibar, 1969); aquests elements constitutius del capitalisme (l'existència d'una massa de persones despallades dels mitjans per garantir-se la vida i diverses formes primitives de capital) existien en la dissolució del feudalisme i pertanyen "a la història de la seva formació, però de cap manera a la seva història contemporània, és a dir, no pas al sistema real del mode de producció dominat per capital" (Marx, 1973: 459). És a dir, és obvi que calen elements -pressupòsits històrics que conformen una *conjuntura* determinada- perquè es consolidi un nou sistema en base a aquests, però la mera existència d'aquests elements conjunturals no garanteix que aquests

s'estructurin configurant un sistema que es reproduïx produint les seves pròpies premisses i ja no basant-se en aquests pressupòsits històrics.

Pensem que aquest esquema ens pot ser útil per superar els límits teòrics del cooperativisme autogestionari aquí i ara il·luminats anteriorment: l'autogestió cooperativa, la producció que es pretén no orientada al guany i els valors que s'ambicionen implantar amb l'anomenat mercat social (entre altres) poden ser de ben segur pressupòsits històrics d'un nou sistema, però cal una eficàcia estructural que permeti convertir aquests pressupòsits en premisses capaces de reproduir-se en un sistema orgànic. I aquí és on rau la importància de la llei i l'estat com a poder coactiu.

Michael Lebowitz, un dels autors que millor ha estudiat i pensat les peculiaritats del socialisme autogestionari en la teoria i en la pràctica (en el cas de Iugoslàvia especialment) també considera que l'exposició de Marx sobre com s'origina i es desenvolupa la relació de producció capitalista a partir del feudalisme “parteix de l'existència d'una relació social subordinada” (2014: 103). Efectivament, tan la producció orientada al benefici com el capital a interès existien en el mode de producció feudal, però perquè aquests dos elements es transformessin en la relació social dominant va ser necessari (a) un procés de **ruptura dels drets de propietat** consistent en la separació dels productors independents de les seves terres, (b) **un apoderament de la producció** per part dels que sí ostentaven aquests drets de propietat i (c) un **procés de subordinació real** del treball al capital, amb la creació de “l'aparença que la maquinària (i el capital fix en general) era la materialització i la font de tota productivitat i riquesa”, fins que “els requisits del capital semblaven cada cop més lleis naturals” (Lebowitz, 2014: 107). Cap d'aquests tres elements haurien pogut emergir sense la palanca despòtica de l'estat.

En el procés d'acumulació capitalista primitiva existia doncs una **reproducció disputada** -concepte clau de Lebowitz (2014: 110)- que convé entendre com un procés en el qual “existeixen alhora diferents relacions i hi ha una lluita per la subordinació dels elements de producció”. La no reproducció de la relació assalariada a les colònies, que Marx descriu magistralment a través de l'experiència del colonitzador i home de negocis Edward Gibbon Wakefield (MEGA, II, 6: 685) demostrava “la veritat sobre les relacions capitalistes a la metropoli”: que no tenien res de natural ni s'imposaven sense el concurs de la coacció violenta d'un **mode de regulació** clau: l'estat.

En una eventual transició que pretengui superar el mode de producció capitalista, Lebowitz no oblida mai el paper de l'estat per tal, ja des de les primeres etapes, d'aplicar una **condicionalitat socialista** consistent en “extreure plusvàlues per tal de satisfer les necessitats de les persones, obrir els llibres de comptabilitat, introduir la gestió obrera”, totes elles plantejades com a un seguit de “condicions que el capital hauria de satisfer si és que vol seguir funcionant” (Lebowitz, 2014: 150-151). L'estat constituïria, en aquesta concepció teòrica d'un mode de regulació socialista -i conjuntament amb la batalla de les idees i la creació de noves institucions com consells d'obrers i de barri- un mode de regulació socialista insubstituïble, i no un mer espai al qual reclamar exteriorment (des de l'ecosistema

cooperatiu) certs avantatges fiscals, mesures financeres o tracte preferencial en la contractació.

5.2. El socialisme com a sistema orgànic. El triangle socialista.

Lebowitz, a *L'alternativa socialista* (2014) proposa una tríada de premisses mútuament dependents que en reproduir-se simultàniament es produïrien a elles mateixes i compondrien un sistema orgànic socialista, una “estructura en la qual tots els elements coexisteixen simultàniament i es donen suport els uns als altres” (Marx, 1973: 99-100). Malgrat que tingui un caràcter essencial normatiu, pensem que el seu interès rau en que és un producte teòric dissenyat per superar les limitacions històriques de les diverses formes de socialisme al llarg del S. XX, que van resoldre's en una restauració de la lògica del capital. No en va Lebowitz és un profund coneixedor de la realitat del socialisme autogestionari iugoslau, al que destina certes pàgines del seu llibre en les quals destaca la inexistència de la tercera de les premisses del seu triangle. No és un mer aparell conceptual establert gratuïtament per les preferències normatives de l'autor, sinó una eina per interrogar la realitat concreta. Aquestes premisses són:

1. **La propietat social dels mitjans de producció**, per tal d'acabar amb la “mistificació del capital” (Ibidem: 36)⁴: malgrat que la riquesa de la societat d'una societat és producte del treball social combinat i “resultat de l'explotació passada”, aquesta productivitat “apareix com la “força productiva del capital” (pàg 37). Aquest propietat no seria “el mateix que la propietat estatal” sinó -com la formulada per Pat Devine (1988)- la que existeix “quan tots aquells a qui afecten les decisions sobre l'ús dels mitjans de producció estan implicats en la decisió sobre aquest ús” (pàg. 43).
2. **L'autogestió dels productors**, per acabar amb la relació despòtica al lloc de treball i com a garantia d'un procés pràctic al servei del desenvolupament humà, en el que les persones canvien les seves circumstàncies alhora que es transformen a elles mateixes. Les persones “s'involucren en un procés de treball quan l'objectiu explícit és el seu mateix desenvolupament” (pàg. 53), i no només la creació de valors d'ús.
3. **La producció per a les necessitats dels altres**, per a superar l'interès individual capitalista o el de grup -resultat com veurem del model iugoslau-; així, una “societat cooperativa basada en la propietat col·lectiva dels mitjans de producció era essencial, però no pas sobre la base del mercat i de l'interès propi” (pàg. 76). Aquesta premissa és la condició per la construcció d'una societat solidària.

Convé insistir aquí que no és un marc teòric que prenem de referència per temptacions normatives, sinó perquè constitueix al nostre entendre una estructura rigorosa, producte de l'anàlisi dels projectes econòmics realment existents que han pretès superar la relació

⁴ les cites restants d'aquesta secció, a no ser que s'indiqui, pertanyen a Lebowitz (2014) i en el text només s'indicarà la pàgina.

capitalista. Per exemple, la tercera premissa és una derivada de la necessitat d'evitar la "desigualtat entre empreses d'una mateixa branca de la indústria, entre diferents tipus d'indústries, entre el camp i la ciutat i entre repúbliques" i fins i tot "l'accés diferencial als mitjans de producció" malgrat la condició legal de propietat social dels mateixos que Lebowitz atribueix al "desplaçament cap al mercat" de Iugoslàvia (pàg. 83).

Aquesta tríada ens permetrà avaluar comparativament les eficiències i colls d'ampolla tant del model iugoslau com de l'ESS com a embrió d'una alternativa al mode de producció capitalista. En quines premisses és forta o avança l'ESS? En quines va fallar el model econòmic de la RFSI?

6. Casos d'estudi

L'objectiu d'aquest capítol és doble: en primer lloc, parametritzar breument el sistema econòmic de la RFSI al llarg de les seves 4 dècades llargues d'existència, per seguidament caracteritzar la importància de l'ESS com economia transformadora o plural a Catalunya, analitzant en ambdós casos les mateixes tres instàncies: estat, mercat i autogestió. La idea és localitzar quines arestes del triangle socialista van fallar en el model iugoslau -cada una té relació amb aquestes tres instàncies- per avaluar les possibilitats reals de creixement de l'ESS, discussió a la llum de l'enfocament teòric que abordarem al proper capítol.

6.1. Socialisme, mercat i autogestió a la RFSI

Malgrat que l'estructura econòmica i política iugoslava fou els primers anys posteriors al seu naixement el 1945 una còpia del model soviètic (economia controlada pel partit, planificació central i propietat estatal dels mitjans de producció), ja a inicis de la dècada dels cinquanta va emergir una crítica al sistema que entenia que una economia centralment planificada presentava algunes falles (Uvalic, 1954: 235-254). Així, des de l'entrada en vigor de la *Llei bàsica de l'administració de les empreses estatals per part dels col·lectius de treballadors* el 2 de juliol de 1950, s'inicià el període que va transformar el sistema econòmic iugoslau en l'únic assaig històric significatiu per la seva durada en el temps que ha intentat combinar aquest tres elements: la propietat i l'administració pública i planificada de l'economia amb el mercat i l'autogestió dins les empreses; el model ha estat esquematitzat en tres etapes posteriors al període inicial d'exclusiva planificació centralitzada: la "mà visible" (1952-1965); "l'autogestió de mercat" (1965-1972) i "la planificació social" (posterior a 1974) (Estrin, 1983: 57). Això ja ens indica que fou un sistema amb contínues modificacions institucionals dissenyades per anar salvant els problemes que sorgien en la seva implementació, però no és impossible resumir les línies generals que caracteritzaren durant la totalitat del temps històric de la RFSI els seus tres elements fonamentals: l'estat i la planificació, el mercat i l'autogestió obrera. Ens limitarem, a més, a aquells que ens han d'ajudar a respondre les preguntes d'aquest treball.

6.1.1. Estat i planificació a la RFSI

El més important aquí és notar que, malgrat que l'esperit de la majoria de reformes van anar dirigides a donar més espai al mercat com a regulador social, mai va desaparèixer ni el control polític de l'economia, ni la planificació en combinació amb altres mecanismes no mercantils d'assignació de recursos, ni la propietat social com a forma de propietat col·lectiva dels mitjans de producció (Uvalic, M. 2018: 8). Certament, el sistema de planificació centralitzada va ser substituït progressivament per un sistema més flexible basat només en la planificació d'objectius globals anomenat "planificació de proporcions bàsiques". Ja des dels inicis de la RFSI, el pla preparat a principis de cada any ja no fixava el volum total de producció, sinó només les línies generals (Uvalic, R. 1954: 253) i "es va relaxar encara més a partir de 1960 per a esdevenir un sistema de planificació indicativa, anomenat "planificació

social") que era obligatori només per a les comunitats sociopolítiques" (Uvalic, 2018: 9). Però sempre es va considerar -i aquesta és una distinció clau- que la intervenció social sistemàtica mitjançant la planificació estatal, o sota la seva orientació, era un instrument indispensable per assolir els objectius d'una societat socialista: "Una major productivitat laboral en el socialisme s'ha de basar principalment en els aspectes socials, l'avantatge que resulta d'una millor organització social de la producció, la direcció planificada del desenvolupament econòmic en lloc de l'anarquia de les lleis econòmiques" (Uvalic, R. 1964: 144).

Branko Horvat, un dels economistes iugoslaus de referència que va desenvolupar en un llarg i ambiciós llibre (1982) que compendia extensament el model, hi justifica extensament la necessitat de planificació amb sis motius: la incorrecció de les eleccions dels consumidors, la incorrecció de les eleccions dels productors, la inestabilitat dels mercats, la possibilitat d'inexistència dels preus monetaris o la seva inaplicabilitat en alguns casos, l'aparició d'externalitats pecuniàries i tecnològiques i el fet que les decisions socials substitueixen per la seva naturalesa les individuals (Horvat, 1982: 329-331). Horvat també estableix que la planificació social, que ambiciona involucrar a tota la comunitat i només a alguns òrgans de l'estat com veurem a l'apartat sobre l'autogestió, si bé no permet erradicar la competitivitat, la direcciona a la millora de la qualitat de les mercaderies i en la reducció de costos, i no a l'expulsió del mercat dels competidors. (Ibidem: 335).

Quant al règim de propietat, el sistema de propietat social "donava a les empreses el dret a utilitzar els actius de propietat social i a apropiar-se del seu producte (*usus i usus fructus*) però no els drets de propietat plena, que quedaven en mans de l'Estat" (Uvalic, M. 2018: 11). Les restriccions a l'expansió del sector privat van fer, a tall d'exemple, que el 1989 el 86,2% de l'anomenat Producte Social (el PIB iugoslau, que incloïa el valor afegit en els sectors productius, excloent-ne educació, salut, defensa, etc) fos produït pel sector social. El sistema de remuneració era regit pel principi d'igualtat, però existien escales salarials.

6.1.2. El mecanisme de mercat iugoslau

Aquí, sense avançar-nos al capítol més interpretatiu i menys descriptiu, ens interessa destacar que, fins i tot assumint la tesi de Lebowitz que l'estratificació regional i sectorial va empènyer a la dissolució del projecte iugoslau, i que aquesta va ser producte del creixent pes dels mecanismes mercantils, aquests mecanismes estaven molt limitats en comparació als de qualsevol economia de mercat com en la que s'insereix l'ESS. Efectivament, la distribució desigual d'avantatges històrics i geogràfics significava que les desigualtats entre les empreses també s'expressessin a escala regional, i quan el nord de Iugoslàvia va desenvolupar llaços econòmics més estrets amb Europa, es van amplificar aquestes desigualtats (Gindin, 2016). Però aquí volem emfatitzar que això va ocórrer malgrat una concepció i disseny del mercat com una institució fortament encotillada per una regulació estricta, i emmarcat en un sistema de propietat social dels mitjans de producció. Així, el plantejament general consistia en entendre que

els avantatges del mecanisme de mercat en relació amb les seves deficiències seran molt més evidents en les branques econòmiques que encara tenen una

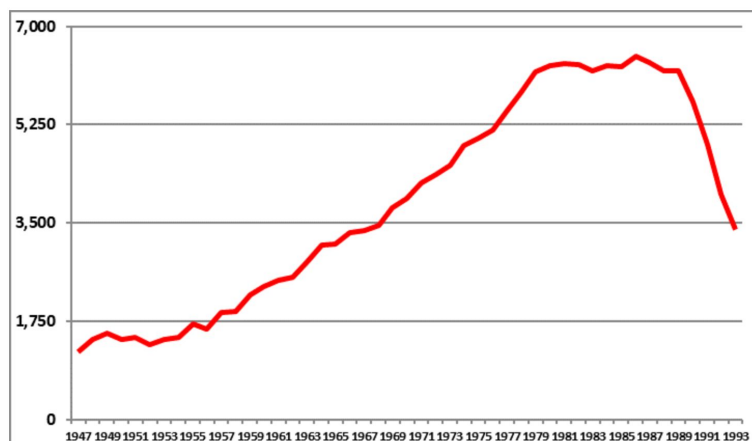
concentració relativament baixa de la producció, els productes es destinen a el consum general i en les que sense el lliure joc del mercat seria impossible determinar la quantitat i l'estructura de la producció de productes bàsics que es demandaran (...) Per tant, l'ús del mecanisme de mercat com a regulador de l'oferta i la demanda en aquestes branques té la seva plena justificació. No obstant això, en les branques en què hi ha un nombre relativament petit de productors i consumidors (...) cal influir en l'oferta i la demanda de manera planificada, per tal d'aconseguir economies considerables en matèria de treball social, evitant també els costos innecessaris resultants de l'anarquia en la competència en el mercat (Uvalic, R. 1964: 141).

Per altra banda, convé no ometre que la remuneració laboral i el capital financer van estar sempre fora del mercat. Ni més ni menys. Pel que fa al control de preus, malgrat el procés de liberalització, una dada significativa és que el 1969 -ja en plena fase d'”autogestió de mercat”- el 40% dels preus dels béns industrials restaven sota el control de l'estat (Uvalic, M. 2018: 16).

El que és cert és que les reformes liberalitzants de la dècada dels seixanta -abolició dels fons generals d'inversió i transferència als bancs, disminució de les càrregues fiscals, relaxament del control salarial i major autonomia per a les empreses en la distribució de l'ingrés, entre altres- van derivar en una “concentració de poder econòmic en mans d'elits gerencials i tecnòcrates, considerada socialment i políticament inacceptable” (Ibídem). Per això, la dècada posterior es va caracteritzar per tota una bateria de reformes econòmiques i constitucionals destinades a millor el model d'autogestió i els instruments de planificació. Entre altres, s'intentà disminuir el rol dels bancs, que havia crescut ostensiblement per les reformes anteriors, fet que “es considerava en conflicte amb l'autogestió ja que implicava ingressos de rendes per a les classes privilegiades i la privació dels treballadors d'una part dels ingressos que havien produït” (Ibídem: 17). Es va convertir els bancs en agències de serveis d'empreses, controlades per aquestes, i s'implementà l'anomenada "posada en comú de treball i recursos" que permetia la inversió directa d'una empresa en una altra sense passar pels bancs. L'economista Edvard Kardelj també va redissenyar el sistema de remuneració basant-lo en la valoració del treball passat, i no només present, tot i que a la pràctica va suposar poc més que recompensar l'antiguitat dels treballadors i treballadores.

L'evolució de les mesures econòmiques iugoslaves, però, semblaven seguir el moviment d'un pèndol, i “el 1982 es van anunciar noves reformes econòmiques dirigides de nou a ‘una major dependència de les forces de mercat’” (Ibídem: 18), empeses pel programes d'austeritat del FMI. Tot i que aquesta oscil·lació va fer que el model econòmic iugoslau produís problemes presents en els dos sistemes econòmics -el capitalisme i el socialisme estatista- tals com atur, inflació i inestabilitat per una banda, i insuficients incentius microeconòmics per l'altre, també és innegable que la trajectòria de creixement econòmic mitjà durant pràcticament 3 dècades -d'aproximadament un 6%- va ser superior al de la Unió Soviètica i al de les economies de mercat capitalistes europees.

Gràfic 1, Tendències del PIB per càpita (dòlars dels EUA, PPA) a la República Federativa Socialista de Iugoslàvia / estats successors, 1947-1993

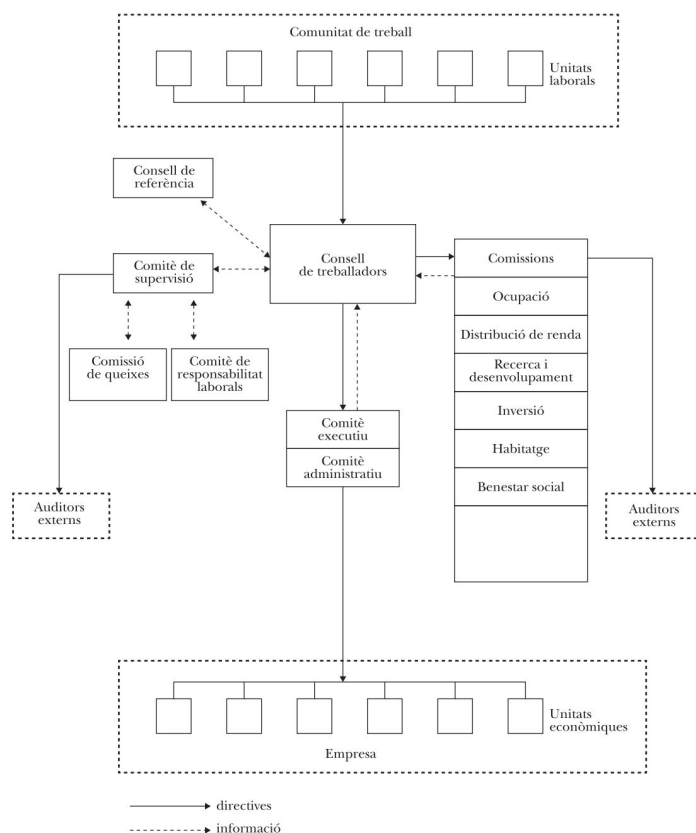
Font: (Uvalić, M. 2018: 35)

Pel que fa a l'equitat, el coeficient de Gini a Iugoslàvia -utilitzant el mètode per càpita, “va oscil·lar entre 0,32 i 0,35, i aquests valors es van mantenir relativament estables durant el període 1973-1983, situant a Iugoslàvia entre dels països amb un nivell moderat de desigualtat dels ingressos” (Ibídem: 12).

6.1.3. L'autogestió iugoslava

El model d'autogestió era complex organitzativament, i ultrapassava clarament el que avui considerariem l'àmbit productiu estRICTE d'una empresa. Era un model de **social** d'organització de la producció (figura 1).

Figura 1, **Organització d'una empresa autogestionada**

Font: Horvat, (1982: 243)

La llei de 1950 mencionada anteriorment donava als treballadors i treballadores el dret a escollir membres dels Consells de treballadors, que tenien potestat per decidir sobre la producció, les polítiques de contractació i fins a cert punt sobre els preus i la distribució dels ingressos (Uvalić, M. 2018: 19). Els Consells tenien també potestat per a rellevar la direcció de l'empresa, i malgrat que podien integrar personal tècnic havien d'estar formats per llei per un 75% de plantilla involucrada directament en el procés productiu. Tenien competències en àmbits tan fonamentals per a la reproducció de la vida com la provisió residencial o el benestar social general, entre altres.

La qüestió salarial és clau per entendre el conflicte que travessà el sistema d'autogestió durant les successives reformes. Uvalić, ja als inicis del projecte iugoslau, apunta que el dret dels treballadors a elaborar la llista de barems salarials de l'empresa i a distribuir una part dels seus beneficis nets era un gran incentiu en el sistema d'autogestió: “la llista l'elabora el Consell dels Treballadors amb l'acord dels òrgans sindicals superiors; si no arriben a un acord, la qüestió es decideix per l'arbitratge de l'Estat” (1954: 245). La funció dels sindicats en aquest entramat institucional, encara que avui pugui resultar paradoxal, era sobretot la d'evitar que es produïssin diferències excessives entre els salaris de les diferents empreses,

que es fixava per a cada categoria de treballadors en funció del volum de la producció prevista i de la quantia del fons salarial corresponent. La consciència del perill d'atorgar excessiva llibertat dins les unitats productives en el repartiment dels beneficis era evident.

És per això que, en termes de la seva evolució històrica constantment reformada, el model d'autogestió també va seguir una trajectòria pendular similar a la del mercat: la liberalització dels seixanta va apoderar i autonomitzar més les empreses autogestionades en front de l'estat, fruit de les demandes per part dels treballadors de major autonomia per a decidir la distribució dels ingressos al Congrés de Consells de treballadors de 1957. La major llibertat finalment atorgada després de 1961 a les empreses va redundar en un canvi en les proporcions entre els ingressos personals bruts (salari i diversos impostos i contribucions) i la renda bruta de capital (depreciació, pagament d'interessos, càrrega de capital) en la indústria i la mineria durant els decennis de 1950 i 1960 (Horvat, 1970, pàg. 62); concretament, una reducció de la proporció de la renda bruta de capital, des del 54% el 1961 fins al 45% el 1967 (i l'augment proporcional de la proporció dels ingressos personals bruts). Aquí convé notar, com assenyala Milica Uvalic (2018: 16), que

malgrat aquest augment en favor dels salaris bruts, això demostra que fins i tot durant aquest període més liberal (que va durar relativament poc), les empreses de Iugoslàvia van haver de respectar una sèrie de reglamentacions generals establertes per les autoritats polítiques. Independentment del seu contingut, en canviar contínuament aquestes normes, imposaven certes regles generals que havien de ser respectades, limitant l'autonomia de les empreses en la distribució dels ingressos.

I malgrat tot això, la força del mercat s'imposava i generava desigualtats que van haver de ser contrarestades amb la introducció, el 1971, de noves reglamentacions sobre els requisits mínims relatius a l'acumulació vinculada als ingressos nets realitzats: els pactes socials republicans determinaven el percentatge màxim permisible dels pagaments d'ingressos personals o una taxa d'estalvi mínima (segons la república) (Uvalic, 1992: 75 i 76).

Finalment, pel que fa a qüestions microeconòmiques com la participació democràtica real i efectiva a les empreses, com també a la vinculació de l'activitat d'aquestes amb la seva comunitat en termes macroeconòmics, la Constitució de 1974 i la Llei de Treball Associat de 1974 van suposar un canvi remarcable que s'ha considerat l'inici de l'anomenada "planificació social" o "socialisme contractual".

En el primer aspecte, va dissenyar-se un model per trossejar les empreses més grans unitats més petites que es van anomenar *Organitzacions Bàsiques de Treball Associat*, "cadascuna d'elles amb òrgans d'autogestió i actes estatutaris" (Uvalic, M. 2018: 22). Aquestes s'agrupaven en *Organitzacions de Treball Associat*, que al seu temps formaven part de les *Organitzacions Complexes de Treball Associat*. Pels legisladors iugoslaus, la mida de les unitats productives era com veiem important en termes de la participació efectiva i real de les persones vinculades a l'empresa, però no desatenien les avantatges de les economies d'escala; aquí no convé interpretar per tant cap fetitxisme de la microempresa i de l'àmbit local en els circuits de distribució com el que sovint professa l'ESS.

En el segon aspecte macroeconòmic, fixem-nos en l'escàs marge de maniobra i independència de les unitats productives que deixava la “planificació social” d'aquesta darrera època del projecte iugoslau:

les reformes econòmiques del decenni de 1970 van introduir nous mecanismes de coordinació de polítiques -contractes socials i acords d'autogestió- com a resposta a l'afebliment de la gestió macroeconòmica que va acompanyar la reforma de 1965. Els contractes socials havien de regular els drets i obligacions que afectaven les polítiques econòmiques més àmplies, incloses les prioritats dels plans socials, els principis i criteris de les polítiques relatives als preus, l'ocupació i el comerç exterior, la distribució dels ingressos entre els ingressos personals i l'acumulació de capital, que havien de concertar-se entre les empreses, els representants polítics, els sindicats, les cambres de comerç i les comunitats d'interès autogestionades; un cop concertats, tenien força de llei (Uvalić, 2018: 16).

6.2. La realitat de l'ESS catalana

Intentem a continuació seguir el mateix esquema analític que en l'apartat anterior però aplicat a l'ESS catalana. En absència d'un estat favorable al procés de construcció d'una alternativa al capitalisme, situarem el marc institucional i legislatiu d'aquesta economia -així com l'orientació de les propostes legislatives del moviment de l'ESS-, radiografiarem l'estat del mercat social i caracteritzarem el seu model d'autogestió.

6.2.1. El marc institucional de l'ESS

Quant a l'escala estatal, la configuració actual de l'Economia Social espanyola ve marcada per l'aprovació de la Llei 5/2011, de 29 de març, d'Economia Social, que va suposar un punt d'inflexió per al reconeixement, visibilitat i desenvolupament del sector. Posteriorment, l'aprovació de la Llei 31/2015, de 9 de setembre, per la qual es modificava i actualitzava la normativa en matèria d'autoocupació i s'adoptaven mesures de foment i promoció del treball autònom i de l'Economia Social, va venir a completar aquest marc normatiu establint mesures de desenvolupament i foment de l'Economia Social espanyola. El sector està representat per la *Confederación Empresarial Española de la Economía Social* (CEPES).

Pel que fa al marc institucional català, el Pla de Govern de la Generalitat de Catalunya de setembre de 2018 contempla com a acció destacada de l'actual legislatura l'elaboració d'una Llei catalana de l'economia social i solidària, però tot indica que no podrà complir-se. En qualsevol cas, no hi ha cap informació disponible que pugui permetre'ns avançar les característiques d'un eventual marc legislatiu català en aquest àmbit. Disposem, això sí, d'una proposta de llei d'ESS a Catalunya que la XES va llançar el 2014, que es proposava com a objectius

- a) definir i reconèixer les característiques pròpies de l'economia social i solidària,
- b) identificar les iniciatives que la componen,

- c) especificar les polítiques públiques orientades a la promoció, foment i enfortiment de les iniciatives de l'economia social i solidària, tot respectant la normativa específica aplicable a cadascuna d'elles,
- d) establir els mecanismes de la seva representació i articulació col·lectiva,
- e) establir els mecanismes per a la resolució de conflictes i
- f) determinar un règim de sancions per l'ús fraudulent de la llei i contrari als seus principis.

Alguns elements destacables del seu articulat són l'obligació per part de l'administració d'establir un tracte preferencial a les iniciatives de l'economia solidària en matèria de contractació pública, la cessió a iniciatives de l'ESS de l'ús de terres i immobles inactius de propietat pública per a projectes productius o de servei a la comunitat, l'exclusió de l'ESS d'aquelles iniciatives que no mantinguin equitat salarial o redistributiva (amb una forquilla que no superi el ventall d'1 a 5) i algunes mesures d'exempció impositiva i fiscalitat diferenciada, així com mesures financeres de suport al sector.

Escau accentuar, però, que l'objectiu no és mai establir mecanismes de condicionalitat socialista, d'obligat compliment per part de les empreses capitalistes, sinó la d'orientar l'administració perquè privilegiï l'ESS. Fins i tot quan es plantegen mecanismes de reempresa -recuperació d'empreses en crisi per part dels treballadors per mitjà de cooperatives de treball associat- o de creació d'un fons específic per a facilitar la compra d'empreses privades que es posin en venda per a posar-les en règim de cooperativa, es fa només aspirant a intervenir aquells sectors on el capital ha tingut problemes de rendibilitat i ha fracassat.

6.2.2. L'anomenat mercat social català

Amb un certa perspectiva temporal, convé començar notant que en els darrers vint anys el cooperativisme ha perdut posicions respecte el seu percentatge en el PIB català. Si el 1994 la seva aportació era prop del 6%, el 2014 havia caigut fins el 2,2%, quan facturà 4.566 milions d'euros⁵. Si comparem el pes específic de les cooperatives dins el total d'unitats productives a Catalunya, a inicis del 2018 hi havia 618.366 empreses actives amb seu social a Catalunya, mentre que al mateix any hi havia un total de 4.150 cooperatives, que han anat augmentant lentament els darrers anys després de la destrucció d'un miler de cooperatives durant la Gran Recessió. Fins i tot només respecte el total d'empreses amb assalariats (excloent el 57% d'empreses catalanes formades per autònoms), les cooperatives avui representen només l'1,6% del total. En relació al volum de facturació, entre les primeres 15.000 empreses catalanes trobem només una quarantena de cooperatives, que són principalment agrícoles (Agropecuària de Guissona, Actel, Cadí, Arrossaires del Delta...), de serveis (Federació Farmacèutica, Quality Ferrreteria...) i de consum (Abacus, Hospital de Barcelona – SCIAS). El 75% del total de cooperatives catalanes (unes 3000), són cooperatives de treball, però contribueixen a ocupar tan sols unes 45.000 persones. Econòmicament parlant, les cooperatives a Catalunya són un fenomen modest.

⁵ Totes les dades dels primers tres paràgrafs de l'apartat, extretes de Miró (2018).

Dos podríem dir que són els sectors en els quals són fortes. En primer lloc, el 40% de la producció agrària de Catalunya es canalitza a través de **cooperatives agrícoles**, amb una important participació en determinats sectors com l'arròs (76%), l'oli d'oliva (77%), l'ametlla (76%), la fruita dolça pinyol (68%), el vi (57%), els cítrics (51%) o la llet (32%). Respecte un total de 435 empreses, les 231 cooperatives agràries catalanes federades aglutinen més de 76.500 socis i generen més de 4.000 llocs de treball, amb una facturació agregada d'uns 1.500 milions d'euros.

En segon lloc, les **cooperatives de consum** també tenen un paper important: Les 86 cooperatives associades a la Federació de Cooperatives de Consumidors i Usuaris de Catalunya (FCCUC), abasteixen a 1.886.016 persones sòcies consumidores i/o usuàries, ocupen a 5.009 persones treballadores (4.002 sòcies de treball i 1.007 persones treballadores), i tenen una facturació anual de 696 milions d'euros. Cooperatives de consum com Som Energia, amb 50.000 persones sòcies de consum i 80.000 contractes, o Som Mobilitat, pionera del cooperativisme de plataforma i la mobilitat elèctrica compartida, encapçalen el cooperativisme per la transició ecològica a Catalunya.

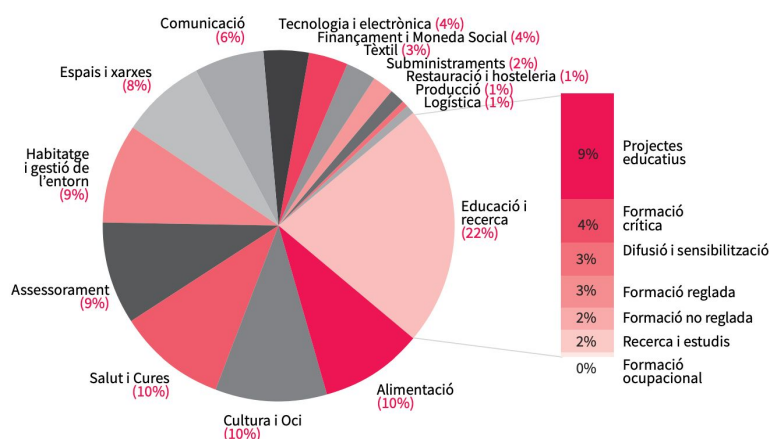
En qualsevol cas, l'existència de tot aquest teixit productiu i de consum català cooperativista **no equival a l'existència d'un mercat social** més enllà del que pot ser un projecte en gestació. Per comprovar-ho, proposem ampliar la mirada al conjunt de l'Economia Solidària i guiar-nos per les pròpies conclusions de l'escola d'estiu organitzada el 2019 per la XES sobre l'estratègia d'expansió de l'ESS (Xarxa d'Economia Solidària de Catalunya, 2019: 17); si ho fem veurem que és evident que els propis integrants de la xarxa són molt conscients d'algunes manifestacions dels límits plantejats fins ara; malgrat assenyalar alguns indicadors per a l'optimisme, com un cert creixement al llarg de les darreres dues dècades, l'existència de "moltes consumidores responsables" i de "250 sòcies de la XES", la llista d'evidències que confirmarien la inexistència d'un mercat social és llarga i mereix ser reproduïda en la seva totalitat aquí:

1. No tenim òrgans de govern [No hi ha quòrum que aquest sigui un element clau per considerar que un mercat existeix, ja que en el mercat capitalista tampoc hi ha un sol òrgan de govern validat].
2. No hi podem satisfer totes les nostres necessitats.
3. La cadena de valor darrere dels productes oferts per entitats de l'ESS no és íntegrament d'ESS.
4. Desequilibri de sectors.
5. No tenim sector industrial pràcticament --> Això ens dificulta escalar en producció.
6. Tenim poc sector primari.
7. Desequilibri territorial.
8. Falta articulació i intercooperació entre els projectes d'ESS.
9. No som inclusives, el gruix de persones que participen d'iniciatives d'ESS és gent blanca de classe mitjana/alta amb estudis.
10. No estem resolent necessitats socials ni tenim una estratègia per fer-ho.
11. Som difícilment identificables des de fora.

Algunes d'aquestes reflexions són indicadors de la mateixa problemàtica, així que una reordenació funcional podria ser que existeix una forta **terciarització** de l'ESS (4, 5 i 6), que entre altres factors també porta a la **no existència d'una cadena de valor pròpia** enfocada a cobrir les necessitats dels consumidors (2, 3 i 10), sense la qual no es pot parlar de mercat social en els termes que ho fan els seus impulsors. La resta fan referència a elements aliens a l'interès d'aquest text. Les dades del Baròmetre cooperatiu (2019) confirmen també aquest darrer extrem: segons les pròpies cooperatives enquestades, totes membres de la Federació de Cooperatives de Treball de Catalunya, només el 14,18% dels proveïdors de les cooperatives són organitzacions de l'economia social, i el 58,13% són proveïdors de proximitat. Les dades sobre els proveïdors de proximitat, en la mesura que no indiquen res sobre el caràcter transformador dels mateixos, són poc rellevants, i a més només en el 8,14% de les cooperatives tots els proveïdors en són. Finalment, la possibilitat o voluntat de les cooperatives de satisfer les seves necessitats financeres dins del propi mercat social és molt minsa: gairebé el 80% de les cooperatives han aconseguit el finançament a la banca convencional, la meitat a la banca cooperativa i poc més del 40% a la banca ètica (Baròmetre Cooperatiu, 2019).

Insistent en la qüestió de la terciarització més enllà de les percepcions dels membres de la xarxa, les dades de les 226 organitzacions que van participar el 2019 al Balanç Social, evidencien que aquest fenomen és una realitat.

Figura 2, Percentatge de participació, segons sectors, 2019.

Font: Informe del mercat social (Xarxa d'Economia Solidària de Catalunya, 2019: 34)

Com podem veure, més del 90% de les activitats d'aquestes organitzacions pertanyen al sector terciari. No obstant, convé assenyalar que només el 52% de les organitzacions que van fer Balanç Social eren cooperatives de treball associat, i un 27% associacions. En la resta de casos, el balanç inclou empreses mercantils, autònoms, fundacions i altres cooperatives (de consumidors i usuaris, de serveis, mixtes i de segon grau).

En tercer lloc, les dades també apunten a una forta **dependència de la despesa pública** pel seu manteniment. Segons el Baròmetre Cooperatiu (2019) el 70,11% de les cooperatives ha prestat serveis a l'administració pública. A totes les províncies el percentatge és similar, fluctuant entre els voltants del 70% i el 80%. Per sectors, la diferència en els percentatges tampoc és significativa. El 89,47% de les cooperatives que han treballat per administracions públiques ho han fet per l'administració local i el 80,85% per la Generalitat. De mitjana, la facturació a l'administració pública representa ni més ni menys que el 50,58% del total. Aquest percentatge és 10 punts superior al registrat en el baròmetre de l'any passat, tot i que no és el més elevat dels darrers quatre anys.

6.2.3. L'autogestió dins l'ESS

En absència d'una regulació clara que identifiqui i delimiti els projectes de l'ESS i normativitzi les seves obligacions i drets, la XES ha esdevingut un regulador de l'ecosistema cooperatiu -tot i renunciar al paper de mediador i intermediari- i s'ha centrat en la "creació d'instruments o eines al servei de les organitzacions i persones, i la facilitació de processos d'articulació, tant territorials com sectorials" (Xarxa d'Economia Solidària de Catalunya, 2019: 19). Les eines promogudes per la XES han estat la FESC, el Balanç social, un mapa col·laboratiu anomenat *Pam a pam* i les trobades d'intercooperació, tot i que aquestes darreres van deixar d'organitzar-se el 2018. Quant als processos d'articulació, s'ha potenciat la creació de xarxes locals i sectorials, tot i que només les primeres han protagonitzat un creixement remarcable: de les cinc xarxes locals que hi havia al 2015, s'ha passat a catorze xarxes consolidades i cinc en fase de constitució actualment. No hauria de sorprendre que aquest nombre de nodes locals consolidats coincideixi amb el nombre d'Ateneus Cooperatius al territori, car l'aposta institucional de la Generalitat per dotar d'un cert múscul econòmic a aquests darrers ha esdevingut un accelerador en l'agrupació local de persones i projectes cooperatius i solidaris. No obstant, podria ser també un indicador de la dependència del creixement de la xarxa local respecte una aposta política i econòmica que ningú pot garantir que no sigui conjuntural.

Contràriament, els processos d'articulació sectorial no han reeixit de forma generalitzada, i es limiten avui a un referent sectorial de les finances ètiques i solidàries (FETS), la Xarxa d'Espais Comunitaris (XEC), una sectorial d'habitatge i una de cultura cooperativa.

Amb l'objectiu de mostrar la marcada voluntat transformadora de la XES quant als paràmetres que s'exigeix per a formar-ne part, el *Pam a pam* mereix aquí una menció més detallada; aquest mapa és el lloc on els diversos projectes són avaluats segons un total de 15 criteris que pretenen discernir el caràcter transformador de les cooperatives i els seus projectes. És una eina merament consultiva al servei d'aquelles iniciatives o consumidors que vulguin (o més aviat puguin) escollir proveïdors de l'ESS, amb l'objectiu sempre dominant de la intercooperació. Aquests són

- 1) Democràcia interna
- 2) Desenvolupament personal
- 3) Perspectiva feminista

- 4) Condicions de treball dignes
- 5) Proveïdores de proximitat i sense intermediaris
- 6) Intercooperació
- 7) Llicències lliures i obertes
- 8) Transparència sobre la procedència i procés de producció dels productes i/o serveis que s'ofereixen, així com dels comptes i del funcionament de la iniciativa.
- 9) Gestió financera amb finances ètiques
- 10) Cohesió social entesa com la visibilització de les dinàmiques que exclouen de l'esfera pública i del mercat de treball a determinades persones i treballar per revertir-les.
- 11) Transformació social entesa com la contribució a erradicar les injustícies inherents al sistema capitalista.
- 12) Arrelament territorial
- 13) Sosteniment ambiental
- 14) Gestió de residus
- 15) Consum energètic, apostant per la reducció del consum energètic en la seva activitat, l'ús d'energies renovables i per caminar cap a una sobirania energètica.

Malgrat que ja hem assenyalat les dificultats de compliment de molts d'aquests criteris sense que això impliqui un augment dels costos suportats per les unitats productives -en absència d'una lògica no competitiva imposada despòticament per un mode de regulació que sostingui els projectes- és útil com una mostra significativa de la voluntat real de transformació social i econòmica que travessa l'economia solidària.

L'esforç de la XES per consolidar les eines i processos mencionats fins aquí ha obtingut resultats desiguals, i podria ser resumit en les pròpies paraules dels autors del darrer *Informe del Mercat Social* de la XES, segons les quals des de l'establiment d'una estratègia de mercat social el 2015 fins avui

algunes eines i processos han anat perdent pes (intercooperació) o s'han desplegat a un ritme molt lent (sectorials), mentre que d'altres han anat creixent a un ritme accelerat, augmentant el seu impacte, però seguint una estratègia pròpia, descoordinada de la resta. És a dir, la FESC, el balanç social, el Pam a Pam i les xarxes locals tenen avui una incidència molt més gran que fa quatre anys, però la seva acció no està (prou) coordinada ni se'n dedueix que la construcció de mercat social sigui un nexa comú (Xarxa d'Economia Solidària de Catalunya, 2019: 20).

7. Discussió

L'objectiu d'haver realitzat un estudi panoràmic de projectes esdevinguts en realitats històriques tan incomparables en el capítol anterior no és el d'inferir un judici crític injust vers l'ESS. Evidentment, hom no pot pretendre que les condicions d'existència d'un model d'autogestió amb característiques polítiques i econòmiques com el iugoslau sigui equiparable a un ecosistema dins d'un capitalisme hegemònic i apuntalat institucionalment, com és l'ESS. Però a la llum del que hem vist fins aquí, i amb la brúixola de l'alternativa socialista de Michael Lebowitz -útil per a pensar els límits i traçar un horitzó estratègic per a l'ESS a Catalunya- algunes consideracions ja poden ser assenyalades.

En primer lloc, l'ESS és forta en la segona premissa del triangle socialista, car manté una ferma voluntat de produir en una xarxa d'unitats productives cooperatives, demostrant per la via dels fets que és possible acabar relació despòtica al lloc de treball, com a garantia d'un procés pràctic al servei del desenvolupament humà, en el que les persones canvien les seves circumstàncies alhora que es transformen a elles mateixes. Aquest element és fonamental per assajar formes d'organització productiva alternatives i construir noves subjectivitats que puguin albirar un horitzó postcapitalista no merament ideal. Fins i tot en la qüestió de les subjectivitats, però, convé "fugir de les falses il·lusions" com proposa Sam Gindin i fer balanç d'exemples paradigmàtics com el de Mondragón, en el qual "el lideratge econòmic no ha vingut acompanyat d'un lideratge polític" (Gindin, 2016). En qualsevol cas, la fortalesa de l'ESS en la qüestió de l'autogestió no rau només en la forma jurídica o la democràcia interna de les unitats productives que la conformen, sinó especialment en la ferma voluntat de construir xarxes socioeconòmiques més enllà del propi lloc de treball.

No obstant, al marge de les fortaleces en la voluntat de construir la segona premissa autogestionària del triangle de Lebowitz, s'imposa constatar dues mancances claus en l'ecosistema de l'ESS en relació a la tríada:

- (a) la renúncia -sovint explícita, i a voltes inercial i fàctica- a disputar institucionalment el caràcter orgànic del capital com a relació social dominant, aparellada a la voluntat estratègica de creixement *en els marges* de l'estat i el mercat, implica ignorar què suposa l'abandó de la primera premissa del triangle -l'establiment generalitzat de la propietat social dels mitjans de producció- i
- (b) el menysteniment de la severitat de les lleis mercantils, que impossibilita una producció orientada a les necessitats socials i no al benefici de les unitats productives o als interessos de grup, fa inaccessible la tercera premissa de construir un veritable societat solidària.

El triangle socialista és plantejat per Lebowitz com un sistema de reproducció, les arestes del qual són interdependents: "Sense producció per a les necessitats socials no hi ha una veritable propietat social; sense propietat social no hi ha presa de decisions de treballadors orientada vers les necessitats de la societat; i sense presa de decisions dels treballadors no hi

ha transformació de les persones i de les seves necessitats” (2014: 98-99). La seva obra consisteix en provar lògicament i històrica aquesta dependència mútua, i constitueix a totes llums unes ulleres útils per les aspiracions anticapitalistes de l'ESS aquí i ara.

No tenir com a horitzó estratègic la construcció de les tres premisses té conseqüències; hem pogut comprovar que la pressió de la competència mercantil i la inexistència d'un mode de regulació socialista que assumeixi en diferents instàncies la planificació econòmica i el control de preus així com una desmercantilització majoritària de l'economia es tradueix i concreta en el cas de l'ESS en

- a) Les **dimensions reduïdes** de l'ecosistema social i solidari.
- b) Les **dificultats per establir cadenes de valor pròpies** amb “preus justos”, i “desconnectades” del circuits de valorització capitalistes, això és, la inexistència d'un mercat social com a tal més enllà de les projeccions teòriques utòpiques.
- c) La **terciarització** del sector per la impossibilitat de disputar quotes de mercat a les grans empreses capitalistes en sectors no intensiu en mà d'obra.
- d) La **inexistència d'un mercat laboral propi** amb uns salaris que no oscil·lin necessàriament al voltant del valor de la força de treball que imposa el mercat.
- e) El **caràcter voluntarista del consum cooperatiu** responsable.
- f) La **impossibilitat d'internalitzar tots els criteris qualitius** que defineixen el caràcter transformador dels projectes de l'ESS **sense que això suposi assumir encara més costos** que facin més inviable la competitivitat de les cooperatives.

Convé destacar que no és en absolut evident com cap d'aquestes dificultats serien resoltes fins i tot mitjançant l'aplicació de la versió més ambiciosa de legislació com la que es proposa a Catalunya per a regular l'economia social i solidària, en la mesura que aquesta deixés intacte el marc institucional hegemònic capitalista. A més, en la mesura que el suport públic financer (ja sigui a través de la contractació o de subvencions orientades al foment de l'ESS) constitueix un puntal per a la supervivència del sector, això planteja diversos dubtes: “mentre que aquestes respostes poden ser necessàries per a sobreviure, també legitimen més l'impacte destructiu del joc competitiu” (Gindin, 2016).

L'exemple iugoslau ens ha estat útil per mostrar com la lògica de la rendibilitat malda per reimposar-se fins i tot quan les dues primeres premisses del triangle es conquereixen i s'apuntalen institucionalment. No va ser per l'aposta estatal del moviment socialista iugoslau que el sistema econòmic va caure travessat per les múltiples contradiccions producte de la coexistència de dues lògiques (socialisme i mercat) sinó per la fortalesa dels factors ideològics i materials de la competència i la seva tendència a restaurar-se. En aquest sentit, André Sapir (1980) va efectuar una anàlisi empírica del model iugoslau que el va portar a concloure que va ser la política dels treballadors de maximitzar els ingressos per treballador després de les reformes de 1965 la responsable de l'alentiment del creixement, així com del lent augment observat del treball i l'ocupació. Malgrat que altres autors atribueixen la desacceleració al creixent poder de les elits empresarials, el malestar social a causa de la desocupació i les desviacions liberals i nacionalistes (Bajt, 1986), hem pogut comprovar com la lògica de la rendibilitat i la producció enfocada als interessos de grup no va poder ser mai

desterrada de la RFSI. Sense la tercera aresta, malgrat el consolidat sistema d'autogestió i la propietat social de tots els mitjans de producció, els interessos de grup posats en joc pel mercat van imposar-se i el triangle s'enfonsà.

Hem contraposat l'esquema de reproducció de Lebowitz a una conceptualització del creixement de l'ESS idealista i voluntarista, però és de justícia acabar desenvolupant el gir respecte els plantejaments teòrics discutits en aquest treball que ha suposat la proposta d'*Una economia per la vida* del sociòleg i cooperativista Ivan Miró (2020); és important no només pel grau d'acceptació que sembla estar tenint en el moment de la redacció d'aquest treball per part de tota la xarxa d'economia social i solidària (amb l'aval de la Confederació de Cooperatives de Catalunya), sinó sobretot pels elements qualitius que introdueix. En primer lloc, i com hem mencionat a la introducció, ha propiciat la proposta d'un *Pacte Català per la Salut Col·lectiva, la Democràcia Econòmica i la Justícia Socioambiental*, que interpel·la a sectors més enllà de l'ecosistema solidari, com el sector públic, un sector de l'economia privada considerat d'utilitat social i un agent econòmic comunitari que integraria totes les organitzacions populars, veïnals i comunitàries de Catalunya. Segonament, l'aposta per subratllar la necessitat de planificar, així com avançar vers la nacionalització i/o municipalització de certs sectors de l'economia, suposa un punt i a part en la literatura militant i acadèmica dins l'ESS que apunta a una esmena d'aquells límits il·luminats amb l'esquema teòric lebowitzia. Se'm podria discutir que l'horitzó postcapitalista sempre ha estat present per l'ecosistema social i solidari, però com subratlla i reconeix Ivan Miró "per primera vegada en dècades, potser fins i tot des del 1936, el cooperativisme i l'ESS estan plantejant que cal un canvi de model econòmic general" (Debats pel demà, 2020, 18m22s).

8. Conclusions

Sense un reconeixement i una pedagogia explícita sobre els límits estratègics de l'ecosistema cooperatiu avui, les dinàmiques de la xarxa social i solidària poden conduir a la frustració per la no consecució dels objectius de creixement i consolidació que s'ambicionen. Mostrar-ho ha estat l'objectiu més important d'aquest text. Les cooperatives catalanes competeixen en el mateix mercat que les empreses capitalistes, i obviar-ho i confiar en les bondats de la intercooperació per superar aquesta barrera ja hem pogut comprovar que no és ni raonable ni factible.

No obstant, les apostes estratègiques que es comencen a observar en l'àmbit de reflexió teòrica de l'ESS assenyalades en l'apartat anterior, amb un presa en consideració rellevant del paper sector públic i de la necessitat d'implementar mecanismes de planificació econòmica i de transformacions radicals en l'estructura de la propietat mitjançant nacionalitzacions i municipalitzacions, conviden a l'optimisme. Som davant de modificacions del caràcter estratègic de l'ESS que no obvien la necessitat d'establir mecanismes de condicionalitat socialista forta, i de fer-ho comptant amb el sector públic com a part d'un mode de regulació socialista. Sense aquesta aposta, l'auge de l'ESS podria ser una bombolla inflada conjunturalment pel voluntarisme innegable i mai prou valorat de la seva militància i per una aposta conjuntural d'un sector de l'administració catalana en general, i del Departament de Treball en particular, que malgrat ser rellevant no pot fer ombra ni a les inèrcies institucionals funcionals al capitalisme ni a la ideologia neoliberal que les falca.

Al llarg d'aquest treball hem maldat per evidenciar fins a quin punt un mercat social en el si del capitalisme pot ser quelcom similar a un ferro de fusta. Vista l'experiència de la RFSI, sembla més aviat que l'únic mercat compatible amb la construcció d'una societat no capitalista serà aquell que sigui reduït a la seva mínima expressió, un cop desmercantilitzats tots els sectors productius necessaris per garantir una cistella de béns i serveis que cobreixin les necessitats socials fonamentals per a una vida digna. Una desmercantilització del tot impossible sense una intervenció política despòtica d'un mode de regulació en estricta aplicació d'una condicionalitat socialista fèrria. Són molt poc raonables els temors que alerten d'una excessiva institucionalització de les alternatives econòmiques, més si provenen d'un ecosistema com l'ESS, que podria estar esdevenint una institucionalitat paral·lela que es beneficia d'unes polítiques públiques que per definició no són universalistes i públiques, amb tots els riscos que això comporta. L'exemple de l'expansió de l'economia social i solidària al Quebec, que encara es branda com un model des de casa nostra fins i tot en les aportacions més clarividents (Miró, 2020: n.p.), il·lumina els riscos de convertir propostes benintencionades com el Fons de Solidaritat del Quebec (QSF en anglès) en instruments clientelars que poden servir també per a "desviar l'atenció populista de demandes radicals com el control d'entitats financeres privades" enlloc de servir "per a democratitzar l'economia" (Gindin, 2016: n.p.). Quan es proposa una alternativa pública-cooperativa-comunitària (Fernández i Miró, 2016: 99) cal ser molt conscients de la

tensió entre la universalitat i els interessos de grup que subjau a aquesta proposta, així com de la necessitat d'abandonar il·lusions cooperativistes en sectors que requereixen grans economies d'escala i cobreixen necessitats essencials, respecte els quals convé pensar en una planificació democràtica a nivell nacional i no confiar en una dinàmica espontània producte de “promoure l'emprenedoria col·lectiva” (Laville i Garcia Jané, 2009: 183). En aquests casos, cogestió i propietat pública haurien de ser la fórmula. Per dir-ho planerament, a ningú se li pot escapar que si cal un centre de distribució de béns general alternatiu a *Amazon* (cosa que també haurà de ser debatuda), aquest no podrà ser un *Amazon cooperatiu* sinó públic. No convé confondre els avantatges de la cogestió i la participació de les plantilles en el procés productiu amb fer una aposta per l'autogestió al marge de l'estat.

Vistos els riscos de fagocitació de les iniciatives socials i solidàries pel mercat, i en el marc de la retirada de l'estat del benestar post-crisi, no és d'estranyar que l'estratègia econòmica de l'emprenedoria social o col·lectiva hagi estat auspiciada per les institucions europees, especialment des de l'esclat de la Gran Recessió, amb iniciatives com la *Unió per la innovació* (Comissió Europea, 2020) sota el paraigües de la *innovació social*: en un moment de crisi econòmica, de falta de liquiditat i legitimitat estatal, sembla força útil emmascarar la reducció dels serveis públics i la seva dotació econòmica amb l'activació d'un mercat d'emprenedoria, i oferir-li vestidures de mercat *social*. La desposseïció de drets és una porta oberta a un mercat social i a la concepció dels drets com a nínxol de mercat. Sense una estratègia respecte l'estat, el sector públic o la població aturada, l'ESS ha d'entendre el perill d'estar fent el joc a aquesta dinàmica mercantilitzadora dels drets, així com els riscos aparellats al relat d'una pretesa transició “de l'estat del benestar a l'estat participatiu” (Subirats, 2013).

Com determinar quines són les necessitats socials que han de ser ateses mitjançant la planificació, i mitjançant quins processos democràtics i quins agents socials, polítics i econòmics podem establir-ne una jerarquia, constituïria l'objectiu d'una de les moltes investigacions pendents que conviden a continuar treballs com aquest. També en l'àmbit de les necessitats caldria no pretendre altra vegada reinventar la roda a cada generació, sinó atendre contràriament a la tasca rigorosa que moltes companyes teòriques i militants ens han llegat pel debat. És una discussió que mai podrà ser estrictament acadèmica, car té més a veure amb el judici i la política que amb la ciència econòmica o jurídica, però alguns punts de partida que m'atreveixo a proposar pel debat són el capítol “Cercant una estratègia de transició” del massa desconegut llibre de Branko Horvat (1982: 415) així com la distinció entre necessitats fisiològiques, necessitats imprescindibles i necessitats socials de Michael Lebowitz a *Més enllà de El Capital* (2008). Ambdós qüestions han quedat fora de l'abast d'aquest text.

Moltes són les incògnites que resten obertes i que només el debat viu, realista i rigorós en el si del moviment cooperatiu anticapitalista català podrà respondre. Quina proposta pot construir el moviment de l'ESS pels treballadors públics i per la població aturada? Quines aliances calen per desplegar propostes pel conjunt de la societat que superin els límits assenyalats en aquest treball? Com podran els treballadors i treballadores fer-se càrrec efectivament d'aquells centres de treball no abandonats pel capital i fer-los operar al marge

de la lògica de la rendibilitat? Quines estratègies defensives es construeixen contra el més que previsible atac de l'estat quan el moviment pretengui amenaçar les empreses dominants de l'economia i limitar l'acumulació de capital privat? Quina planificació econòmica orientada a satisfer les necessitats socials convé executar -i des de quines instàncies convé decidir-la i executar-la- i quins àmbits econòmics poden relegar-se al mercat?

Al final, crec que per discutir totes aquestes qüestions convindrà també contrastar la hipòtesi que sosté que

ni la politització de les institucions econòmiques alternatives ni la futura transformació de l'Estat és possible sense l'existència d'una institució específicament política: un partit socialista (o més probablement, diversos partits) amb arrels en aquestes institucions alternatives, però amb una visió i una sensibilitat estratègica més àmplia (i a més llarg termini). El seu paper distintiu és centrar-se no tant en polítiques més radicals –encara que això també és important–, sinó en la construcció de capacitats individuals i col·lectives d'anàlisi i avaluació, per a la deliberació democràtica i l'elaboració estratègica, per a l'organització i el desenvolupament de la solidaritat i per a esforçar-se per convertir als treballadors en una classe capaç de conquerir el poder i transformar l'Estat (Gindin, 2016).

Una hipòtesi que, no per complexa i en aparença inassolible a curt termini, mereix ser enfrontada des d'aquí i des d'ara.

9. Bibliografia

Althusser, L., Balibar, E. (2010). *Para leer el capital*. Madrid: Siglo XXI.

Bajt, A. (1988). *Samoupravni oblik društvene svojine (The Self-Managed Form of Social Property)*. Zagreb: Globus, 1988.

Baròmetre Cooperatiu 2019. Informe de resultats. (2019). [en línia] Barcelona: Federació de Cooperatives de Treball de Catalunya [data de consulta: 13 d'abril de 2020]
<https://www.cooperativest treball.coop/sites/default/files/materials/barometre_cooperatiu_2019_o.pdf>

Cockshott, W., i Nieto, M. (2017) *Ciber-comunismo*. Madrid: Editorial Trotta.

Confederació de Cooperatives de Catalunya (2020), *Proposta del cooperativisme català d'un Pacte de país per una Economia per la Vida*. Barcelona: Confederació de Cooperatives de Catalunya [data de consulta: 12 de maig de 2020]

<<https://www.cooperativescatalunya.coop/index.php/ca/comunicacio/noticies/885-proposta-del-cooperativisme-catala-d-un-pacte-de-pais-per-una-economia-per-la-vida>>

Comissió Europea (2020) *Social Innovation - Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs*. [en línia] Brussel·les: web de la Comissió Europea - [data de consulta: 4 de maig de 2020] <https://ec.europa.eu/growth/industry/policy/innovation/social_en>

Debats pel demà (2020). Entrevista Ivan Miró: "L'economia social ha d'impulsar el cooperativisme de plataformes". [Arxiu de Vídeo]. Youtube.
<https://www.youtube.com/watch?time_continue=1145&v=60BxwKDQPvo&feature=emb_title>

Devine, P. (1988). *Democracy and Economic Planning: The Political Economy of a Self-Governing Society*. Boulder: Westview Press.

Eizaguirre, S. (2016) "De la innovación social a la economía solidaria. Claves prácticas para el desarrollo de políticas públicas". CIRIEC-España, Revista de Economía Pública, Social y Cooperativa (nº 88, pàg. 201-230)

Estrin, S. (1983). *Self-management: Economic Theory and Yugoslav Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

Fernández Liria, C., i Alegre Zahonero, L. (2010). *El orden de El capital*. Tres Canatos, Madrid: Akal.

Fernàndez, A., i Miró, I. (2016). *L'economia social i solidària a Barcelona*. Barcelona: Marge Books.

Gindin, S. (2016). [en línia] Chasing Utopia. Nova York: Jacobin [data de consulta: 23 d'abril de 2020]

<<https://www.jacobinmag.com/2016/03/workers-control-coops-wright-wolff-alperovitz/>>

Goudin, P. (2016) [en línia] The Cost of NonEurope in the Sharing Economy, EPRS, European Parliamentary Research Service. [data de consulta 13 d'octubre de 2019] [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/558777/EPRS_STU\(2016\)558777_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/558777/EPRS_STU(2016)558777_EN.pdf).

Harper, B. (1997). Roses from my friends [cançó] a *The will to live*.

Horvat, B. (1982). *The Political Economy of Socialism*. Armonk, New York: M. E. Sharpe.

Jessop, B. (1990). *State Theory: Putting the capitalist state in its place*. Pennsylvania: University Park: Penn State University Press.

Laville, J., i García Jané, J. (2009). *Crisis capitalista y economía solidaria*. Barcelona: Icaria.

Lebowitz, M. (2008). *Más allá de El Capital*. La Habana: Editorial de Ciencias Sociales.

Lebowitz, M. (2014). *L'alternativa socialista*. Barcelona: Edicions del 1979.

Marx, K. (1977). *Capital*, vol. 1. Nova York: Vintage Books.

Marx, K. (1987). *Capital*. Hamburg, Erster Band, 1872. MEGA, II, 6, Berlín.

Marx, K. (1973). *Grundrisse*. Nova York: Vintage Books.

Marx, K. (1976). *The poverty of Philosophy*. A: Marx, Karl; Engels, Friedrich. Collected Works, vol. 6. Nova York: International Publishers.

Marx, K. (2014). *La ideología alemana: crítica de la novísima filosofía alemana en las personas de sus representantes Feuerbach, B. Bauer y Stirner, y en las de sus diferentes profetas*. Tres Cantos: Ediciones Akal.

Marx, K. (2014). *El capital*, traducció de V. Romano García. Tres Cantos: Akal.

Miró, I. (2018). "Catalunya coop 2025. Bases per a una política econòmica cooperativista". Nexe. Quaderns d'autogestió i economia cooperativa, núm. 43, desembre del 2018.

Miró, I. (2020). "Una economia per la vida". [en línia] Barcelona: Nexe. Quaderns d'autogestió i economia cooperativa. [data de consulta: 4 de maig de 2020] <<https://nexe.coop/reflexions-cooperatives/una-economia-la-vida>>

Rendueles, C. (2016). *En bruto*. Madrid: Los Libros de la Catarata.

Roberts, M. (2017). *La Larga Depresión*. [Vilassar de Dalt, Barcelona]: El Viejo Topo.

Sapir, A. (1980). "Economic growth and factor substitution: What happened to the Yugoslav miracle?" *The Economic Journal*, 90 (358). pp. 294-313.

Sastre-Centeno, J.M., Inglàdia-Galiana, M.E. (2018). "*La economía colaborativa: un nuevo modelo económico*". CIRIEC-España, *Revista de Economía Pública, Social y Cooperativa* (nº 94, pàg. 219-250)

Subirats, J. (2013). "*¿Del Estado de bienestar a la sociedad participativa?*" [en línia] Madrid: El País. [data de consulta: 4 de maig de 2020] <https://elpais.com/ccaa/2013/09/28/catalunya/1380395805_471576.html>

Uvalić, R. (1954). "The management of undertakings by the workers in Yugoslavia". *International Labour Review*, gener, 69.

Uvalić, R. (1964). *Functions of the market and plan in the socialist economy*. In Radmila Stojanovic (Ed.). *Yugoslav Economists on Problems of a Socialist Economy*. New York: International Arts and Sciences Press.

Uvalić, Milica (1992). *Investment and Property Rights in Yugoslavia. The Long Transition to a Market Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Uvalić, M. (2018). *The rise and fall of market socialism in Yugoslavia*. Recuperat de <https://doc-research.org/2018/03/rise-fall-market-socialism-yugoslavia/>

Xarxa d'Economia Solidària de Catalunya (2016). *Intercooperació* [en línia] Barcelona: Xarxa d'Economia Solidària de Catalunya [data de consulta: 2 de maig de 2020] <<https://mercatsocial.xes.cat/ca/eines/intercooperacio/>>

Xarxa d'Economia Solidària de Catalunya (2014). *Proposta de Llei d'Economia Social i Solidària de Catalunya*. [en línia] Barcelona: Xarxa d'Economia Solidària de Catalunya [data de consulta: 4 de maig de 2020] <https://xes.cat/wp-content/uploads/2018/08/Proposta_llei_ESS_XES.pdf>

Xarxa d'Economia Solidària de Catalunya (2019). *Memòria 2018. Construïm sobiranes*. Barcelona. Extret de <http://xes.cat/wp-content/uploads/2019/07/Memoria-XES-2018.pdf>

Xarxa d'Economia Solidària de Catalunya. (2019). *Informe del Mercat Social 2019*. Barcelona. Extret de <https://mercatsocial.xes.cat/ca/pdf-estat-mercat/>